

L 81-2
126

A. BREIDAKS

VALODAS IZCEĻŠANĀS

2-ACCO-AY
2-12-30

~~L 81-2~~
126

L
4

A. BREIDAKS

VALODAS IZCELŠANĀS

RIGA «AVOTS» 1981

4
81
Br 320

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~81-39.770~~

030.2009855

Brošūrā analizētas dažādas valodas izcelšanās hipotēzes un izklāstīta mūsdienu materiālistiskā glotoģenēzes teorija, kas pamatojas uz vispārīgās valodniecības, paleoantropoloģijas, psiholoģijas un filozofijas atziņām. Parādīti valodas izcelšanās anatomiskie, fizioloģiskie un sabiedriskie priekšnoteikumi, topošās valodas skaņu materiāla avoti (bioloģiskie kļiedzieni, mutes un deguna dobuma atdarinošās kustības, dabas skaņas un bērnu lalināšana). Isi raksturota pirmatnējās valodas attīstība no neartikulētas līdz artikulētai runai, topošās valodas fonētiskā uzbūve, pirmsgramatiskais stāvoklis, gramatisko kategoriju izcelšanās un attīstība.

Lai atvieglotu lasīšanu, brošūrai pievienoti populāri terminu skaidrojumi. Beigās ievietots literatūras saraksts. Iepazīstoties ar tajā norādītajiem darbiem, lasītāji varēs iegūt sīkākas ziņas par dažādiem glotoģenēzes problēmas aspektiem.

Brošūra domāta plašām lasītāju aprindām, visiem, kas interesējas par vispārīgās valodniecības jautājumiem. Tā būs noderīga arī filoloģijas studentiem, apgūstot ievadu valodniecībā un vispārīgo valodniecību, kā arī latviešu valodas un literatūras skolotājiem, mācot par valodas izcelšanos.

ZINĀTNISKĀ REDAKTORE FILOL. ZIN. KAND.

D. NITIŅA

MAKSLINIEKS I. KREPIČS

L 70101-711
M 803(11)-81 161.81.4602010000

© «Avots», 1981

IEVADS

Jautājums par valodas izcelšanos ir interesējis cilvēkus jau no seniem laikiem. Daudzi filozofi rakstījuši par to vēl ilgi pirms patstāvīgas zinātniskās valodniecības izveidošanās. Tas arī ir saprotams, jo valodas izcelšanās jautājums vienmēr bijis cieši saistīts ar cilvēka izcelšanās problēmu. Senajā Grieķijā un Romā valodas izcelšanās interesēja Hēraklītu, Dēmokritu, Epikūru, Platonu, Aristoteli, Lukrēciju, stoīkus u. c. Vēlāk Rietumeiropā ar šo problēmu nodarbojās, piemēram, Dž. Loks, G. V. Leibnics, Ž. Ž. Ruso, E. B. de Kon-dijaks, J. G. Herders. Krievijā valodas izcelšanos pētīja M. Lomonosovs, A. Radiščevs, D. Kudrjavskis u. c. Latvijā par valodas izcelšanos ir rakstījuši K. Milenbahs, J. Endzelīns, E. Blese, J. Loja u. c. Mūsu dienās valodas izcelšanās ir ne tikai valodniecības, bet arī paleoantropoloģijas*, filozofijas un psiholoģijas problēma, kas cieši saistīta ar cilvēku sabiedrības un apziņas vēsturi.

Šī jautājuma risināšana vispār atkarīga no attiecīgā laikmeža zinātnes sasniegumiem un zinātnieku pasaules uzskata, tāpēc gan senajos laikos

* Zvaigznīte aiz vārdiem rāda, ka tie paskaidroti brošūras beigās ievietotajos terminu skaidrojumos.

bijušas, gan arī mūsu dienās pastāv divas galvenās pieejas, pētījot valodas izcelšanos, — materialistiskā un ideālistiskā.

Stingri jāšķir atsevišķu valodu izcelšanās no cilvēku valodas izcelšanās vispār. Var labi izskaidrot vienas vai otras konkrētas valodas izcelšanos. Tā, piemēram, latviešu valoda līdz ar lietuviešu un senprūšu valodu attīstījusies no baltu pirmvalodas, savukārt baltu pirmvaloda līdz ar slāvu, ģermāņu un vairākām citām pirmvalodām cēlusies no indoeiropiešu pirmvalodas. Līdzīgi igauņu, libiešu, somu, ungāru u. c. radniecīgās valodas gadu tūkstošu gaitā attīstījušās no somugru pirmvalodas. Tomēr ar šādiem skaidrojumiem netiek atrisināts jautājums par valodas izcelšanos vispār, jo no indoeiropiešu un somugru pirmvalodu pastāvēšanas laika līdz mūsu dienām ir pagājuši tikai 6—10 gadu tūkstoši, bet cilvēku valoda ir nesalīdzināmi vecāka. Pirmatnējo valodu no pirmvalodām šķir daudzu jo daudzu gadu tūkstošu ilgs laikmets. Pirmatnējā valoda šajā laikā ir tiktāl pārveidojusies, ka mūsdienu valodās nevar atrast pirmatnējos vārdus jeb pirmvārdus.

Skaidrot valodas izcelšanos — nozīmē: 1) parādīt tos topošo cilvēku anatomiskās un fizioloģiskās attīstības faktorus, kas deva iespēju viņiem sākt runāt, 2) noskaidrot sabiedriskos apstākļus, kas izraisīja vajadzību pēc valodas kā sazināšanās līdzekļa, 3) atklāt pirmatnējās valodas skaņu materiāla avotus. Nepieciešams arī parādīt kvalitatīvo pāreju no neartikulētās runas uz artikulēto, skaņu sistēmas evolūcijas vispārīgo virzienu, gramatisko kategoriju izcelsmi un pirmatnējo vārdu nozīmju attīstības galvenos principus.

Valodas izcelšanās problēmu risinot, jāizmanto

arī citu zinātnes nozaru sasniegumi: darvinisma un paleoantropoloģijas atklājumi par cilvēka izcelšanos no dzīvnieku valsts un dialektiskā un vēsturiskā materiālisma atziņas par darba un kolektīva lomu cilvēka un valodas veidošanās procesā.

Valodas izcelšanos palīdz izprast tā saucamo primitīvo valodu pētīšana. Sakarā ar nelabvēlīgiem vēsturiskiem apstākļiem daudzu valodu attīstība ir tikusi kavēta, tāpēc šādas valodas savā leksikā un gramatiskajā uzbūvē saglabājušas daudzas senatnīgas iezīmes. Austrālijā, Āfrikā un Dienvidamerikā daudzas ciltis vēl tagad dzīvo pirmatnējās kopienas apstākļos, dzīvo tā, kā dzīvoja akmens laikmeta cilvēki. Šo cilšu valodas palīdz dziļāk ielūkoties valodas izcelšanās problēmā. Tomēr mēs nedrīkstam aizmirst, ka šo cilšu valodām jau ir gara un sarežģīta vēsture, ka šīs valodas būtiski atšķiras no pirmatnējās valodas, ir nesalīdzināmi bagātākas un sarežģītākas par to.

Cilvēces valodas rītausmā palīdz ielūkoties salīdzināmi vēsturiskā valodniecība. Piemēram, franču valodnieks E. Benvenists un poļu valodnieks J. Kurilovičs ar iekšējās rekonstrukcijas metodi* sekmīgi pētīja indoeiropiešu pirmvalodas vēsturi. Arī padomju valodnieki N. Andrejevs, A. Melņičuks u. c. ar šīs metodes palīdzību pētī indoeiropiešu valodu vēsturi. E. Benvenists, J. Kurilovičs un N. Andrejevs atzīst, ka indoeiropiešu pirmvalodā sākotnēji bijuši tikai nelokāmi vienzilbes vārdi, turklāt vārdu krājums bijis samērā niecīgs. Tātad indoeiropiešu valodas, piemēram, sanskrits, sengrieķu, latīņu, lietuviešu, latviešu, krievu valoda u. c., kam raksturīga morfoloģisko formu un vārdu krājuma bagātība un daudzveidība, ilgā

attīstības gaitā radušās no samērā vienkāršas indoeiropiešu pirmvalodas.

Dažos gadījumos valodas izcelšanos palīdz izprast bērnu valodas pētīšana. Tomēr nedrīkstam aizmirst, ka valodas veidošanās process bērniem ir citāds nekā glotogēnēzes* process, jo bērni, augot sabiedrībā, dzird cilvēku valodu un to apgūst. Savas attīstības rītausmā cilvēku pirmsenči nekādu gatavu valodu nedzirdēja, tāpēc pirmatnējās valodas veidošanās process bija daudz sarežģītāks.

PROBLĒMAS VESTURE

Vienu no vecākajiem valodas izcelšanās skaidrojumiem, kas atspoguļo sava laika maldīgos uzskatus par dabu un cilvēku sabiedrību, atrodam bībeles pirmajā daļā — Vecajā derībā. Pirmās Mozus grāmatas 1. nodaļā stāstīts, ka dievs ar vārdiem rada pasauli un cilvēku. Turpretī šīs pašas Mozus grāmatas 2. nodaļā rakstīts, ka dievs rada pasauli un cilvēku ar darbu, klusējot un ka pirmais cilvēks Ādams saskaņā ar dieva norādījumu dod nosaukumus visām dzīvnieku sugām. Dievs un pirmie cilvēki runā senebreju valodā. Šī bībeles teiksma ietver divas atziņas: pirmkārt, valoda esot dieva dāvana (to esot radījis pats dievs un pēc dieva pavēles arī pirmais cilvēks), un, otrkārt, visvecākā valoda esot senebreju valoda.

Ja valoda būtu dieva dāvana vai iedzimta, tad maziem bērniem tūlīt pēc piedzimšanas vajadzētu sākt runāt. Taču tā nav. Cilvēki nepiedzimst ar gataviem jēdzieniem, ar valodas prasmi. Bērni, dzīvodami cilvēku kolektīvā, tikai pakāpeniski iemācās runāt. Par to, ka bērni nepiedzimst ar gatavām valodas zināšanām, liecina tie gadījumi, kad bērni auguši ārpus cilvēku sabiedrības, dzīvnieku vidū. Kad šos bērnus vēlāk atrada cilvēki,

taid izrādījās, ka to izturēšanās bija dzīvnieciska un neviens no tiem neprata runāt. Pēc tam pat ilgāku laiku dzīvojot cilvēku sabiedrībā, šie bērni ļoti lēni un nepilnīgi apguva valodu.¹

Pret hipotēzi, ka valoda it kā esot iedzimta, liecina arī tie gadījumi, kad zīdaiņus pieņem audzināšanā citas tautības cilvēki. Sasniedzot noteiktu vecumu, šie bērni sāk runāt audžuvecāku, nevis savu vecāku valodā.

Parīzē 1606. g. iznāca E. Gišāra grāmata «Valodu etimoloģiskā harmonija, kurā ar daudziem arhaismiem un visāda veida etimoloģijām uzskatāmi pierādīta visu valodu izcelšanās no senebreju valodas». Jau pats grāmatas nosaukums liecina, ka tās autors pauž nepareizu viedokli par senebreju valodu kā visas pasaules valodu pirmavotu.

Tēze par senebreju valodas primaritāti attiecībā pret visām citām valodām izriet no maldīga pieņēmuma, ka bībele esot senākais rakstu pieminekļis cilvēces vēsturē. Taču ir zināmi daudz vecāki citu valodu teksti. Tā, piemēram, hetu valodas rakstu pieminekļi Mazāzijā saglabājušies no otrā gadu tūkstoša p. m. ē., luviešu valodas pieminekļi Mazāzijā — no trešā gadu tūkstoša p. m. ē., ēģiptiešu valodas pieminekļi — no ceturtā gadu tūkstoša p. m. ē. Turpretī senie ebreji dažādus

¹ Dobroľubovs N. A. Cilvēka organisma attīstība sakarā ar viņa intelektuālo un morālo darbību. — Filozofisko rakstu izlase. — R., 1956, 1. sēj., 195., 445. lpp.; Платонов К. К. Занимательная психология. — М., 1964, с. 184—187; Нестурх М. Ф. Происхождение человека. — М., 1970, с. 352; Реформатский А. Ввод в лингвистику. — Р., 1975, 11.—12. лpp.

sacerējumus sāka pierakstīt tikai otrā gadu tūkstoša beigās p. m. ē., kad viņi bija aizguvuši rakstību no fenīkiešiem. Vecākais bībeles fragments ir Deboras dziedājums Soģu grāmatā, kas pierakstīts apmēram 10. gs. p. m. ē. Pārējie Vecās derības teksti ir jaunāki.

Ir pierādīts, ka senebreju valoda pieder pie semītu valodu* saimes un kopā ar babiloniešu-asīriešu, senkanaaniešu, moabiešu, fenīkiešu, arameju, arābu un dažām citām radniecīgām valodām cēlusies no semītu pirmvalodas. Daudzas valodas nemaz nav radniecīgas ar senebreju valodu, un atvasināt tās no senebreju valodas būtu aplam. Tādējādi nav nekāda pamata runāt par senebreju valodas primaritāti attiecībā pret citām valodām.

Naivi un fantastiski bībeles teiksmas par Bābeles torni cenšas izskaidrot valodu dažādību. Kā māca bībele, no bailēm, ka cilvēki nenokļūst debesīs, dievs esot sajaucis valodu, kas sākumā bijusi viena.

Visas mūsdienu valodas radušās gadu tūkstošiem ilgā evolūcijas procesā no dažiem desmitiem pirmvalodu. Var domāt, ka šie daži desmiti pirmvalodu attīstījušies no vēl mazāka skaita pirmvalodu, jo starp vairākām valodu saimēm (piemēram, indoeiropiešu un somugru) konstatēta attāla radniecība. Saskaņā ar padomju valodnieka V. Iljiča-Svitiča u. c. hipotēzi indoeiropiešu*, somugru*, samodiešu*, kartveļu*, semītu-hamītu*, tjurku*, dravīdu*, mongoļu*, tungusu-mandžūru*, hurītu-urartu* un čukču-kamčadāļu* pirmvalodas cēlušās no vēl senākas nostratiskās* pirmvalodas. Pēc valodnieku domām, no nostratiskās pirmvalodas radušās arī dažas citas senās pirmvalodas, no kurām gadu tūkstošu laikā attīstījušies elāmiešu,

etrusku, korejiešu un japāņu valoda.² Tātad mūsdienīgu valodu daudzveidība skaidrojama ne jau ar bībeles teiksmu par Bābeles torni, bet ar valodu diferenciācijas procesu, kas risinājies ciešā sakarā ar cilvēku sabiedrības vēsturi.

Problēmu par valodas izcelšanos kā daļu no jautājuma par cilvēku rašanos izvirzīja sengrieķu filozofi. Valodas izcelšanās interesēja tā laika domātājus sakarā ar izziņas teoriju. Vairums antīko zinātnieku risināja nevis tieši valodas izcelšanās problēmu, bet gan jautājumu par to, kāds sakars ir vārdam ar priekšmetu. Antīkajā filozofijā par šo jautājumu bija divi dažādi viedokļi.

Vieni, piemēram, Aristotelis (384.—322. g. p. m. ē.) un skeptiķi, uzskatīja, ka starp vārdiem un nosaucumiem priekšmetiem nekādas līdzības neesot, ka nosaukumi priekšmetiem esot doti pēc cilvēku norunas. Šā uzskata piekritēji sprieda: ja nosaukumus būtu noteikusi priekšmetu daba, tad visās pasaules valodās vienu un to pašu priekšmetu sauktu vienādi, nevis dažādi. Sengrieķu filozofi šo teoriju dēvēja par *ēthei* («pēc paraduma»), *nomō* («pēc likuma»), *synthēkē* («pēc noteikumiem») vai *thēsei* («pēc nolikuma») principu.³

² Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). Введение. Сравнительный словарь. — М., 1971, с. 1 — 5, 38 — 45; Долгопольский А. Б. Какие языки родственны европейским? — В кн.: Наука и человечество. 1971—1972, с. 106 — 119; Долгопольский А. Языки и проблема прародины. — Знание — сила, 1975, № 6, с. 15 — 19.

³ Березин Ф. М. История лингвистических учений. — М., 1975, с. 10; История лингвистических учений. Древний мир. — М., 1980, с. 157 — 159.

Citi, piemēram, Hēraklīts (ap 544.—483. g. p. m. ē.) un stoīķi, domāja, ka nosaukumiem esot zināma līdzība jeb analogija ar pašiem priekšmetiem, ka nosaukumi esot apzīmējamo priekšmetu radīto skaņu atdarinājums. Sengrieķu filozofi šo teoriju dēvēja par *physei* («pēc dabas») principu. Šīs teorijas piekritēji apgalvoja: ja tas tā nebūtu, tad mēs varētu kuru katru priekšmetu nosaukt jebkurā vārdā.⁴

Izcilais sengrieķu materiālists Dēmokrits (ap 460.—370. g. p. m. ē.), attīstot savu atomistisko teoriju, mācīja, ka vārds sastāv no «burtiem», tāpat kā lietas sastāv no atomu savienojumiem. Viena «burta» pārmaiņa var mainīt arī vārdu, tāpat kā pārmaiņas atomu sastāvā izraisa pašas lietas pārmaiņas. Valodā no «burtiem» rodas zilbes, no zilbēm — vārdi. Valoda ir savdabīgu atomu savienojums: vārds, frāze, teikums.

Dēmokrits noraidīja mācību, ka valoda esot dieva dāvana. Viņš izšķīra pirmatnīgus vārdus un vēlākus atvasinājumus. Pēc Dēmokrita domām, pirmatnīgajiem vārdiem ir līdzība ar pašām lietām un tie radušies dabiskā ceļā kā ārējās pasaules priekšmetu iedarbības rezultāts uz cilvēkiem. Pirmatnīgie vārdi ir «skanoši tēli», t. i., lietu būtības fonētiski atspoguļotāji. Atvasinātie vārdi, kas radušies valodas attīstības tālākā gaitā, pēc filozofa uzskata, izveidoti mākslīgi un tiem ir nosacīts raksturs. Tā Dēmokrits pārvarēja kā analo-

⁴ Каракулаков В. В. Проблема языка у Гераклита. — В кн.: Язык и стиль античных писателей. — Л., 1966, с. 97—105; Кондрашов Н. А. Общее языкознание. История языкознания. — М., 1972, ч. 1, с. 10; Березин Ф. М. История лингвистических учений, с. 10; История лингвистических учений. Древний мир, с. 118—119.

ģijas, tā norunas teorijas vienpusību, savdabīgi uzlabojot katru no šīm teorijām, materiālistiski izskaidrojot valodas izcelšanos nevis kā dievišķās darbības sekas, bet kā ārējās vides priekšmetu iedarbības rezultātu uz cilvēkiem. Salikto un atvasināto vārdu izcelšanos viņš skaidroja pēc norunas teorijas principiem.⁵

Dēmokrita piekritēji uzsvēra sazināšanās lomu valodas izcelšanās gaitā. Piemēram, Sicīlijas Diodors (ap 90.—21. g. p. m. ē.) rakstīja: «Pirmsākumā cilvēki dzīvoja neorganizēti, zvēriem līdzīgu dzīvi, izklaidus izgāja ganībās un pārtika no zāles un koku augļiem. Zvēru uzbrukumū gadījumā vajadzība viņus iemācīja palīdzēt cits citam, un, sapulcējoties kopā no bailēm, viņi pakāpeniski sāka cits citu pazīt. Viņu balss vēl bija bez jēgas un neartikulēta, bet pakāpeniski viņi pārgāja uz artikulētiem vārdiem un, norunājot cits ar citu simbolus katrai lietai, izveidoja pašiem saprotamu izskaidrojumu par visu.»⁶ Kā liecina citāts, strīdā par lietu un to nosaukumu attieksmēm Sicīlijas Diodors atbalstīja norunas teoriju.

Strīds par lietu un to nosaukumu attieksmēm atspoguļots Platona (428. vai 427.—348. vai 347. g. p. m. ē.) dialogā «Kratils». Šis darbs, kas rādīja abu tradicionālo viedokļu konfrontāciju, tāpat kā Dēmokrita teorija, bija solis uz priekšu uzskatu attīstībā par valodu. Dialogā piedalās

⁵ Маковельский А. О. Древнегреческие атомисты. — Баку, 1946, с. 160—162; Будагов Р. А. Очерки по языкознанию. — М., 1953, с. 227—228; История лингвистических учений. Древний мир, с. 119—122.

⁶ Античные теории языка и стиля. — М.—Л., 1936, с. 33.

Kratils, Hermogens un Sokrats. Kratils apgalvo, ka visi lietu nosaukumi atspoguļo pašu lietu dabu, un neatzīst norunas teoriju. Turpretī Hermogens domā, ka nosaukumu pareizība izpaužas tikai norunā, ka tie nav veidoti, atspoguļojot lietu dabu,

Platons Sokrata personā iet vidusceļu. Viņš nepiekrīt tam, ka nosaukumi it kā vienmēr atspoguļo pašu lietu dabu, kaut arī dod dažu vārdu etimoloģiju, kas saistīta ar lietu raksturīgām īpašībām. Platons noraida arī viedokli, ka sakars starp lietām un to nosaukumiem it kā būtu nejaušs, jo tādā gadījumā sazināšanās būtu neiespējama. Pēc viņa domām, sākumā starp vārdu skaņām un to apzīmējamiem jēdzieniem bijusi iekšēja saikne (onomatopoēze, skaņu simbolika). No šiem pirmatnējiem vārdiem cilvēki atvasinājuši tik daudz jaunu vārdu, ka nevar vairs saskatīt iekšējo sakaru starp vārdu skaņām un to nozīmēm. Platons atzina, ka sakars starp lietām un to nosaukumiem tika nostiprināts ar tradīciju.⁷

Hellēnisma laikmeta izcilais materiālists un ateists Epikūrs (341.—270. g. p. m. ē.) aizsāka emocionālo izsaucienu teoriju, saskaņā ar kuru pirmatnējie valodas vārdi radušies no neapzinātiem izsaucieniem, ko cilvēku pirmsenči izklieguši afektu brīžos. Pēc viņa domām, valoda radusies nepieciešamības rezultātā.⁸

Izcilais Romas dzejnieks un filozofs materiālists Lukrēcijs Kārs (ap 99.—55. g. p. m. ē.) at-

⁷ Античные теории языка и стиля, с. 36 — 57; Кондрашов Н. А. Общее языкознание, с. 10 — 11; Березин Ф. М. История лингвистических учений, с. 10 — 11; Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики. — М., 1975, с. 38 — 55; История лингвистических учений. Древний мир, с. 130 — 145.

⁸ История лингвистических учений. Древний мир, с. 206.

balstīja Epikūra emocionālo izsaucienu teoriju. Viņš izprata valodas komunikatīvo (sazināšanās) funkciju un domāja, ka valoda radusies nepieciešamības rezultātā. Poēmā «Par lietu dabu» Lukrēcijs atzina, ka «nepieciešamība nosauca lietas to vārdos» (*utilitas expressit nomina rerum*).⁹

Viduslaikos jautājumā par valodas izcelšanos valdošā bija bībeles mācība, ka dievs radījis cilvēku un valodu. To laiku zinātne nedeva nekā principiāli jauna šīs problēmas risināšanā. Viduslaiku filozofi valodas izcelšanās jautājumu aizstāja ar strīdu par atsevišķu un vispārīgu jēdzienu attieksmēm.

Viduslaiku reālisti (sholastikas pārstāvji) apgalvoja, ka vispārīgie jēdzieni (universālijas) pastāv reāli un ka tie rodas pirms atsevišķo lietu eksistēšanas. Nominālisti savukārt atzina, ka vispārīgie jēdzieni, kurus rada cilvēku domāšana par atsevišķām lietām, ne tikai nepastāv neatkarīgi no lietām, bet pat neatspoguļo to īpašības. Mērenie nominālisti jeb konceptuālisti domāja, ka reāli eksistē tikai atsevišķas lietas, kas arī ir vispārīgo jēdzienu pamats. Pēc viņu domām, vispārīgie jēdzieni nepastāv autonomi, bet tos izsecina mūsu prāts no reāli eksistējošām lietām un tie atspoguļo lietu īpašības.¹⁰ Jaunajos laikos konceptuālistu viedokli atbalstīja angļu filozofs materiālists Dž. Loks (1632.—1704. g.).

Renesanses laikmetā interese par valodas izcelšanos ievērojami pieauga. Visi tā laika izcilākie zinātnieki un rakstnieki prata vairākas

⁹ Будагов Р. А. Очерки по языкознанию, с. 229; История лингвистических учений. Древний мир, с. 245—246.

¹⁰ Кондрашов Н. А. Общее языкознание, с. 19.

valodas. Valodu zināšana ļāva viņiem ieviest salīdzinājuma elementus pārdomās par valodas izcelšanos. Antīkās pasaules filozofi pat nepieļāva domu, ka grieķu vai latīņu valodu iespējams salīdzināt ar «barbaru» valodām, bet renesanses laikmetā, risinot valodas izcelšanās problēmu, tika izmantoti jau dažādu valodu fakti. Turklāt pati problēma tika sadalīta divos patstāvīgos jautājumos: par cilvēku valodas izcelšanos vispār un par atsevišķu valodu izcelšanos.

Renesanses filozofi asi kritizēja bībeles legendu par valodas izcelšanos. Viņi meklēja valodas izcelšanās un attīstības pamatus vai nu cilvēku sabiedrībā un sazināšanās nepieciešamībā, vai arī cilvēka iekšējā dzīvē, izvirzot priekšplānā domāšanas un valodas sakarus un rādot, kā bioloģiskie kļiedzieni pārvērtās vārdos.¹¹

17.—19. gs. bija plaši izplatīta dabas skaņu atdarināšanas jeb onomatopoētiskā teorija. Tās sākotne meklējama sengrieķu filozofu analogijas teorijā, Dēmokrita un Platona koncepcijās. Saskaņā ar onomatopoētisko teoriju pirmie vārdi radušies, atdarinot dabā dzirdamās skaņas. Tā, piemēram, ja runā, ka *dzeguze kūko, kaķis ņaud, varde kurkst, vārna ķērc* utt., tad šajos darbības vārdos tiek atdarinātas dzīvnieku skaņas.

Taču šīs teorijas piekritēji dažkārt pārāk plaši izprata skaņu atdarināšanas principu. Viņi to ne tikai piemēroja tādiem neapšaubāmiem gadījumiem kā *kūkot, ņaudēt, kurkstēt, ķērcēt* u. tml., bet saprata arī simboliski. Skaņas līdzīgi būtnēm tika apveltītas ar spējām izteikt dažādas jūtas. Jau

¹¹ Будагов Р. А. Очерки по языкознанию, с. 230—231.

m. ē. 5. gs. kristiešu teologs un filozofs mistiķis A. Augustīns (354.—430. g.) rakstīja, ka latīņu vārds *mel* «medus» ir patikams dzirdei, jo pats vārds jau izsaka kaut ko saldu, turpretim latīņu vārds *acer* «ass, griezīgs, sīvs» atbilst gan nepatīkamai garšai, gan nepatīkamam dzirdes iespaidam.¹²

Onomatopoētisko teoriju 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā centās pamatot vācu filozofs G. V. Leibnīcs (1646.—1716. g.). Viņš domāja, ka kādreiz eksistējusi pirmatnēja sakņu valoda, no kuras vēlāk radušās atvasinātas valodas. Pirmatnējās valodas vēsture ir cilvēka runas spēju izveidošanās vēsture, turpretim atvasināto valodu vēsture ir atsevišķu valodu izcelšanās vēsture. Pēc Leibnīca domām, dabas skaņas tika atdarinātas pirmatnējā valodā, un atvasinātās valodas, turpinādamas attīstīt sakņu valodas celmus, saglabāja arī skaņu atdarināšanas elementus. Tomēr, atvasinātajām valodām pakāpeniski attālinoties no sakņu valodas, to vārdu darināšanas sistēma arvien vairāk attālinājās no dabas skaņu atdarināšanas un kļuva simboliskāka. Leibnīcs ne tikai norādīja uz skaņu atdarināšanas principa darbības atšķirībām dažādos valodas attīstības posmos, bet arī pamatoja to cēloni. Pēc viņa domām, skaņa *l* var izteikt gan kaut ko maigu, piemēram, vācu vārdos *leben* «dzīvot», *lieben* «mīlēt», gan kaut ko pilnīgi pretēju, jo franču vārdi *lion* «lauva», *loup* «vilks» nebūt neapzīmē kaut ko maigu. Vēstures gaitā vārdu vairums ir ļoti pārveidojies un attālinājies no savas pirmatnējās izrunas un nozīmes, tāpēc mūsdienu valodās vārdi nebalstās uz skaņu

¹² Будагов Р. А. Очерки по языкознанию, с. 231.

atdarināšanu. Pieņemot skaņu atdarināšanu par principu, uz kura pamata radusies valoda, Leibnics noliedza skaņu atdarināšanas izšķirošo nozīmi valodas attīstības vēlākajā posmā.¹³

Latvijā onomatopoētisko teoriju atbalstīja un popularizēja K. Mīlenbahs (1853.—1916. g.).¹⁴

Skaņu atdarināšanas teorijas lomu pārspīlēja krievu un Rietumeiropas simbolisti. Piemēram, krievu dzejnieks simbolists K. Baļmonts (1867.—1942. g.) domāja, ka skaņas pašas par sevi jau izsaka jēdzienu: *a* izsaka plašumu, *u* ierobežo telpu utt. Pēc simbolistu domām, skaņām esot patstāvīga dzīve un nozīme, kas esot neatkarīga no valodas.

Kā rāda padomju valodnieka A. Žuravļeva jaunākie pētījumi, skaņu simbolisko nozīmi tikai daļēji nosaka pašu skaņu fiziskā daba. Zināmā mērā šī nozīme radusies sociālo un psiholoģisko faktoru ietekmē. Skaņu simboliskā nozīme attīstās kopā ar valodu, un to ietekmē dažādi cēloņi, arī vārdu nosacītā nozīme, kam nav sakara ar skaņu fizisko dabu.¹⁵

18. gs. plaši izplatīta bija emocionālo izsaucienu teorija. Tās sākotne meklējama Epikūra un Lukrēcija Kāra koncepcijās par valodas izcelšanos, un 17. gs. to atbalstīja

¹³ Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разуме. — М. — Л., 1936, с. 242 — 250.

¹⁴ Milenbahs K. Par valodas dabu un sākumu. — Jelgavā, 1891, 42.—62. lpp.

¹⁵ Журавлев А. П. Символическое значение языкового знака. — В кн.: Речевое воздействие. — М., 1972, с. 81 — 104.

angļu filozofs materiālists Dž. Loks (1632.—1704. g.).

Franču apgaismotājs filozofs Ž. Ž. Ruso (1712.—1778. g.) atzina, ka jūtas izraisījušas pirmās balss skaņas. Vēlāk sazināšanās vajadzībām radušies arī žesti, ar kuriem cilvēki attēlojuši redzamas un kustīgas lietas, bet tādus objektus, kas iedarbojas uz dzirdi, cilvēki nosaukuši, atdarinot dabas skaņas.

Ruso uzsvēra, ka pirmās valodas radušās nepieciešamības rezultātā. Pēc viņa domām, cilvēki esot savā starpā vienojušies, kā nosaukt katru lietu, bet, lai šādu vienošanos panāktu, kā atzīst pats Ruso, cilvēkiem jau bija jābūt kaut kādai valodai (emocionāliem izsaukieniem, dabas skaņu atdarinājumiem, žestiem). Šīs hipotēzes pamatā bija uzskati par sabiedrības izcelšanos sabiedriskā līguma ceļā.

Pēc Ruso domām, pirmās valodas bijušas dziedošas un melodiskas, to leksikā bijis daudz sinonīmu un formu pirmatnējā cilvēka «dvēseles bagātības» izteikšanai, bet vēlāk civilizācija sabojājusi cilvēkus, tāpēc arī bagātā un emocionālā valoda kļuvusi sausa un metodiska.¹⁶ Filozofam Ruso šī teorija bija savdabīgs protests pret feodālo un buržuāzisko civilizāciju. Turpretī dažiem 19. un 20. gs. zinātniekiem, piemēram, vācu filozofam G. V. F. Hēgelim (1770.—1831. g.) un vācu valodniekam A. Šleiheram (1821.—1868. g.), tā pārvērtās par valodas regresa doktrīnu. Pēc Hēgeļa domām, valodas cilvēces rītausmā bija sasniegušas augstu attīstības pakāpi,

¹⁶ Руссо Ж. Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми. — Трактаты. — М., 1969, с. 59 — 62.

taču līdz ar civilizācijas progresu tās kļuva nabadzīgākas.¹⁷ Arī Šleihers atzina valodas dzīvē divus periodus: 1) aizvēsturē valodas attīstās un 2) vēsturiskos laikos valodas sairst. Šo kļūdaino tēzi Šleihers konkrēti attiecināja uz indoeiropiešu valodu vēstures izpēti.¹⁸

Emocionālo izsaucienu teoriju atbalstīja franču filozofs E. B. de Kondijaks (1715.—1780. g.). Pēc viņa domām, emocionālie izsaukieni kļuva par valodas pamatu, cilvēkiem veidojot jaunas skaņas, kuras tie sāka lietot priekšmetu un dzīvu būtnu nosaukšanai. «Traktātā par sajūtām» Kondijaks raksta, ka vienīgais cilvēku izziņas avots ir sajūtas. Atmiņa, intelekts un valoda — tie ir savdabīgi cilvēku sajūtu izpausmes veidi.¹⁹

Cīņa starp materiālismu un ideālismu jautājumā par valodas izcelšanos izpaudās sensuālistiskajā Ruso un Kondijaka teorijā un ideālistiskajā J. G. Herdera (1744.—1803. g.) koncepcijā. Herders sarakstīja darbu «Apcerējums par valodas izcelšanos», kurā centās atspēkot Ruso un Kondijaka uzskatus. Herders nepiekrīta Ruso un Kondijakam, ka valoda radusies aiz nepieciešamības. Viņaprāt, šāda nostādne padara valodu nabadzīgu. Ruso un Kondijaka koncepcija Herderam likās pārāk «dzīvnieciska» un prozaiska. Pēc Herdera domām, valodu radījusi ne-

¹⁷ Гегель. Сочинения. Философия истории. — М. — Л., 1935, т. 8, с. 60.

¹⁸ Schleicher A. Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Alteltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen. — Weimar, 1871, S. 4.

¹⁹ Будагов Р. А. Очерки по языкознанию, с. 234 — 235.

vis nepieciešamība, bet gan cilvēka dvēseles raksturs. Valoda radusies, nevis lai sazinātos ar citiem cilvēkiem, bet gan lai sazinātos pats ar sevi, lai cilvēks varētu apzināties savu «es». Ja cilvēks būtu dzīvojis pilnīgā vientulībā, arī tad, kā uzskata Herders, valoda būtu radusies.²⁰

Emocionālo izsaucienu teoriju 20. gs. tālāk attīstīja franču valodnieks Ž. Vandrijess (1875.—1960. g.). Darbā «Valoda» viņš raksta, ka valoda izveidojusies sabiedrībā, kad cilvēkiem radās nepieciešamība sazināties savā starpā. Pēc Vandrijesa domām, valoda radās tīri emocionālā formā. Sākumā bija vienkārša dziedāšana, kas ritmiski pavadīja iešanu vai darba procesu, dzīvnieku kļedzieniem līdzīgi izsaučieni, kas izteica sāpes, prieku, bailes u. tml. Pēc tam šie izsaučieni, iegūstot simbolu nozīmi, kļuva par signāliem, ko cilvēki izmantoja sazināšanās vajadzībām. Šis psiholoģiskais process, kurā pirmatnējie vārdi ieguva nozīmes, kas varēja būt neatkarīgas no apzīmējamiem objektiem, kļuva par cilvēku valodas sākumu. Vandrijess arī uzsvēra galvas smadzeņu lomu glotoģenēzes procesā: runas aparāta pilnīgošanās norisinājās vienlaicīgi ar galvas smadzeņu attīstību. Pēc viņa domām, žestu valoda ir tikpat veca kā skaņu valoda, tomēr žestiem bijusi tikai sekundāra nozīme.²¹

²⁰ Herder J. G. Abhandlung über den Ursprung der Sprache, welche den von der Königl. Academie der Wissenschaften für das Jahr 1770 gesetzten Preis erhalten hat. — Berlin, 1772; Herder J. G. Über den Ursprung der Sprache. Von der Akademie der Wissenschaften zu Berlin im Jahr 1771 gekrönte Preisschrift. Halle a.d.S.

²¹ Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. — М., 1937, с. 19—29.

Daži valodnieki, īpaši izceļot dziedāšanas lomu valodas rašanās procesā, pārstāvēja tā saucamo dziedāšanas teoriju. Tā dāņu valodnieks O. Jespersens (1860.—1943. g.) domāja, ka pirmatnējā valoda radusies nevis no emocionāliem izsaukumiem vai dabas skaņu atdarinājumiem, bet gan kā laika kavēklis dziedot, kad no darba brīvajā laikā cilvēks vingrinājis savus runas orgānus. Šī hipotēze pilnīgi nošķīra valodas izcelšanos no darba procesa.²²

No emocionālo izsaukumu teorijas ir attīstījusies izsauksmes vārdu jeb interjekciju teorija. Tās piekritēji bija vācu valodnieki V. Humbolts (1767.—1835. g.), J. Grimms (1785.—1863. g.) un H. Šteintāls (1823.—1899. g.), kā arī angļu dabaszinātnieks Č. Darvins (1809.—1882. g.).

Viens no šīs teorijas aizstāvjiem — krievu valodnieks D. Kudrjavskis (1867.—1920. g.) — atzina, ka izsauksmes vārdi bija pirmie izrunātie vārdi, kuriem pirmatnējie cilvēki piešķīra dažādas nozīmes atkarībā no situācijas. Viņš izdalīja glotoģenēzē trīs posmus. Pirmajā posmā skaņas tieši atspoguļoja ārējās pasaules iespaidus. Otrajā posmā skaņas kļuva par iegūto iespaidu simboliem. Trešajā posmā skaņu simbolu un atbilstošo priekšstatu salīdzināšana noveda pie abpusējas analīzes un cilvēki izveidoja vārdus ar to nozīmēm.

D. Kudrjavskis uzsvēra glotoģenēzes sociālo būtību un anatomiski fizioloģiskos faktoros. Viņš

²² *Jespersen O. Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung. — Heidelberg, 1925, S. 423—430; Jespersen O. Language, Its Nature, Development and Origin. — London—New-York, 1934, p. 432—439.*

atzina, ka valodu radījusi sabiedrība sazināšanās vajadzībām. Nozīmīga valodas izcelsmē bija cilvēku priekšteču pāreja uz vertikālo stāvokli un to redzes loka paplašināšanās, roku un galvas smadzeņu attīstība darba procesā. Visi šie faktori veicināja runas orgānu un valodas attīstību.²³

19. gs. glotoģenētiskajos skaidrojumos radās savdabīga dabas skaņu atdarināšanas, izsaukšanas vārdu un žestu teorijas sintēze.

Vācu filozofs un psihologs V. Vunts (1832.—1920. g.) izvirzīja teoriju, saskaņā ar kuru visi psihiskie procesi saistīti ar fiziskām resp. fizioloģiskām kustībām, kas tos izteic. No šādām noteikta tipa kustībām cilvēkiem radušies žesti, kas kā savdabīga pirmatnējā valoda pastāvējuši pirms skaņu valodas. Vunts uzskatīja, ka skaņu valodas pamatā bijušas kustības un līdzīgi mīmikai tā kalpojusi cilvēku iekšējās garīgās dzīves atspoguļošanai. Tikai mīmika aprobežojusies ar jūtu izpausmi, turpretī skaņu valoda kļuvusi par priekšstatu un jēdzienu izteiksmes līdzekli. Vēlāk ar mīmiskajām kustībām cilvēki centušies izteikt arī priekšstatus.

Pēc Vunta domām, vārds sākumā bijis tikpat subjektīvs kā sejas muskuļu mīmiskās kustības. Tas atspoguļojis nevis priekšstatu pašu par sevi, bet to, kā šis priekšstats iedarbojies uz runātāju. Tikai pakāpeniski veidojoties skaņu valodai, skaņa tā pārmainījusies, ka zaudējusi savu sākotnējo nozīmi, un vārds kļuvis par objektīvu

²³ Кудрявский Д. Н. Введение в языкознание. — Юрьев (Дерпт), 1913, с. 56—60.

zīmi. Sejas, mutes un mēles kustības, kas sākumā bijušas nejaušas, sākušas kalpot artikulētu skaņu veidošanai.

Izsaukmes vārdiem kā jūtu un afektu izteiksmes līdzeklim, pēc Vunta domām, bijusi būtiska, kaut arī ierobežota loma valodā. Izsaukmes vārdi pilnīgi atbilduši refleksiem. Kā refleksi bijuši pirmie žesti (pantomīma), tā interjekcijas — pirmie vārdi. Savukārt dažādu trokšņu un skaņu nosaukumu pamatā bijusi skaņu atdarināšana.²⁴

Latviešu valodnieks J. Endzelīns (1873.—1961. g.) valodas izcelšanos daļēji skaidroja ar dabas skaņu atdarināšanu. Otrs pirmatnējās valodas avots bija izsaukmes vārdi. Sekojot V. Vuntam, Endzelīns atzina, ka izsaukmes vārdus afektu brižos pavadīja žesti (mīmiskās un pantomīmiskās kustības). No runas orgānu atdarinošām kustībām vēlāk varēja rasties skaņas. Ar laiku šādi skaņu žesti izdalījās no visiem pārējiem žestiem, jo tos varēja vieglāk uztvert (ne tikai ar redzi, bet arī ar dzirdi).²⁵

Padomju valodnieks D. Ušakovs (1873.—1942. g.) domāja, ka zināma daļa patiesības piemīt dabas skaņu atdarināšanas teorijai. To pašu var teikt par izsaukmes vārdu teoriju: iespējams, ka daudzi pirmatnējās valodas vārdi sākotnēji bija izsaucieni, kas pavadīja jūtu izpausmi, bet

²⁴ Вундт В. Душа человека и животных. — СПб., 1866, т. 2, с. 453—493; Wundt W. Völkerpsychologie. Die Sprache. — Stuttgart, 1921, 1. Bd., 1. Teil, S. 98—142, 144, 337—348.

²⁵ Эндзелин Я. Введение в языковедение. Из лекций, читанных в 1909/10 акад. году. — Харьков, 1910, ч. 1—2, с. 88—89.

vēlāk kļuva par šo jūtu simboliem. Atbalstot V. Vunta glotoģenēzes teoriju, Ušakovs atzina, ka runas orgāni varēja veidot tādas pašas «izteiksmīgas» kustības kā sejas muskuļu mīmiskās kustības patīkamu vai nepatīkamu sajūtu gadījumos vai pantomīmiskās kustības. Šādu runas orgānu kustību rezultātā radās skaņas. Tāpat kā visi citi žesti, arī skaņu žesti varēja kļūt par nosacītām zīmēm. Tādējādi skaņu valoda bija tikai viens no žestu valodas gadījumiem. Skaņu žestu valoda sākotnēji pastāvēja kopā ar citiem žestiem, bet pakāpeniski norobežojās no tiem, tāpēc ka tā bija ērtāka salīdzinājumā ar citiem žestiem (to varēja lietot tumsā, mežā, lielā attālumā, kad sazināšanās ar citu žestu palīdzību bija neiespējama).²⁶

Vācu filozofs L. Nuarē (1829.—1889. g.) izvirzīja darba izsaucienu teoriju. Saskaņā ar to valoda esot cēlusies no izsaucieniem, kas saistīti ar darba procesu, piemēram, vācu *hacken* «cirst» cēlies no izsauciena *ha*, kas izlaužas cilvēkiem, cērtot malku.

Nuarē iebilda pret emocionālo izsaucienu teoriju. Viņš uzskatīja, ka jau pirmie cilvēku vārdi esot bijuši artikulēti. Nuarē uzsvēra cilvēku apzinīgas rīcības momentu valodas rašanās procesā. Tomēr viņš īsti neizprata darba lomu valodas izcelšanās gaitā. Pēc Nuarē domām, valoda un darbs esot bijušas divas paralēlas parādības. Nuarē sliecās pat piekrist uzskatam, ka valoda esot vecāka par cilvēku darbu, ka tā radusies tad, kad cilvēks vēl neesot pratis izmantot darba

²⁶ Ушаков Д. Н. Краткое введение в науку о языке. — М., 1928, с. 115—116.

rīkus.²⁷ Darba izsaucienu teoriju atzina un popularizēja vācu valodnieks M. Millers (1823.—1900. g.), krievu filozofs G. Plehanovs (1856.—1918. g.) u. c.

Savdabīgu hipotēzi par valodas izcelšanos izvirzīja padomju valodnieks N. Marrs (1864.—1934. g.). Pēc viņa domām, cilvēces attīstības pirmajā posmā (apmēram pusotra miljona gadu) vienīgais sazināšanās līdzeklis bijuši žesti. Mūsu dienās glotoģenēzes pētnieki atzīst, ka žesti nebija piemēroti, lai sazinātos darba laikā, jo tad pirmatnējo cilvēku rokas bija aizņemtas. Tāpat žesti nederēja sazināšanās vajadzībām mežā, lielākā attālumā un naktī. Žestu valodai ir visai ierobežotas funkcijas, un tai nevarēja būt noteicoša nozīme topošo cilvēku sazināšanās procesā.

Pēc Marra uzskata, skaņu valodu izveidojuši priesteri kulta vajadzībām kā maģisko rituālu līdzekli un tikai pēc ilgāka laika to apguvuši visi cilvēki. Pirmie vārdi bijuši totēmu* uzrunas (izsaucieni) maģiskās dejās un dziesmās. Pēc tam šie totēmu nosaukumi kļuvuši par cilšu nosaukumiem. Saskaņā ar šīs hipotēzes sākotnējo variantu maģisko pirmvārdu ir bijis divpadsmit. Beidzot šo pirmvārdu skaitu N. Marrs samazināja līdz četriem, un proti: *sal*, *ber*, *jon*, *roš*. No šiem totēmu nosaukumiem laika gaitā radušies visu pasaules valodu vārdi.²⁸

Marra hipotēze jau tāpēc vien ir neticama, ka visos četros pirmvārdos ir ne tikai līdzskaņi, bet arī patskaņi. Kā atzīst glotoģenēzes pētnieki, pir-

²⁷ *Нуге Л.* Орудие труда и его значение в истории развития человечества. — Киев, 1925, с. 39—42.

²⁸ *Марр Н. Я.* Избранные работы. — Л., 1936, т. 2, с. 65—77, 84—102, 127—135, 197—209, 360—365.

matnējo cilvēku runas orgāni vēl nebija piemēroti patskaņu izrunāšanai.²⁹

Marra hipotēzi par valodas izcelšanos kopumā atbalstīja padomju psihologs un vēsturnieks B. Poršņevs (1905.—1972. g.).³⁰ Viņš domāja, ka četri pirmvārdi, kuru skaniskais sastāvs nav svarīgs, radušies no diviem pirmvārdiem un tie savukārt — no viena. Poršņevs pamatoja savu atzinumu ar novērojumiem par vārdu veidošanos mazu bērnu valodā. Mazu bērnu valodas veidošanās tomēr visās detaļās neatkārtoto gļotogenēzes procesu, tāpēc šajā gadījumā atsaukšanās uz bērnu valodu neko nepierāda.

Lai atzitu Poršņeva hipotēzi par pareizu, būtu jāpieņem, ka pirmatnējie cilvēki attīstījušies no tādiem antropoīdiem, kas bijuši pilnīgi mēmi, un to Poršņevs nešaubīdamies arī dara. Tomēr šādam pieņēmumam nav pamata. Pērtiķi, lai signalizētu par savu stāvokli citiem bara locekļiem, izmanto galvenokārt bioloģiskos kļedzienus, nevis žestus. Zemākie pērtiķi spēj radīt 10—18 skaņu, bet antropoīdi — 32 skaņas. Protams, šīs skaņas ir neartikulētas, difūzas*, taču pērtiķi dažādus kļedzienus citu no cita ļoti labi atšķir. Jādomā, ka tie antropoīdi, no kuriem attīstījušies pirmatnējie cilvēki, bija sasnieguši daudz augstāku «intelektuālo» pakāpi nekā mūsdienu šimpanzes, gorillas, orangutani un giboni un līdz ar to viņiem bija arī bagātāka bioloģisko kļedzienu sistēma.

²⁹ Трахтеров А. Л. Проблема возникновения звуковой речи. — Ученые записки 1-го Московского педагогического института иностранных языков. — Харьков, 1953, т. 5, с. 196—197.

³⁰ Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. — М., 1974, с. 55, 433.

Aplūkojuši dažādas valodas izcelšanās teorijas, redzam, ka arī šajā jautājumā, tāpat kā vissās zinātnes nozarēs, izpaudās materiālisma cīņa pret ideālismu un reliģiju. Pretēji bībeles legendai un ideālismam, kas izskaidroja valodas izcelšanos kā dieva dāvanu, kā brīnumu, kā cilvēka dvēseles rakstura izpausmi, materiālistiskās valodas izcelšanās teorijas centās izskaidrot valodas izcelšanos ar ārējās vides (priekšmetu, dzīvu būtņu, dabas parādību) iedarbību uz topošo cilvēku. Vairāki filozofi materiālisti (Epikūrs, Sicīlijas Diodors, Lukrēcijs Kārs, Ž. Ž. Ruso, E. D. de Kondijaks) atzina, ka valoda radusies pirmatnējā cilvēku kolektīvā sazināšanās vajadzībām kā sabiedriska nepieciešamība, tātad jau daļēji izskaidroja valodas rašanās sabiedriskos apstākļus. Tomēr šo jautājumu viņi risināja pārāk vispārīgi. 20. gs. sākumā filozofu materiālistu atziņai par glotogēnēzes sociālo būtību pievienojās arī vairāki valodnieki (D. Kudrjavskis, Ž. Vandrijess u. c.).

Dabas skaņu atdarināšanas teorija, emocionālo izsaucienu teorija un interjekciju teorija ir nepilnīgas, jo neizskaidro ne runas spēju izveidošanos, ne valodas izcelšanās sabiedriskos apstākļus, bet tikai parāda topošās valodas skaņu materiāla avotus. Valodas izcelšanās nosacījumus pirmo reizi zinātniski pamatoja K. Markss (1818.—1883. g.) un F. Engelss (1820.—1895. g.), noskaidrojot jautājumu par pašas runas spēju izveidošanos un par sabiedriskajiem apstākļiem, kas noteica valodas nepieciešamību.³¹

³¹ Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija. — R., 1963, 33. lpp.; Engelss F. Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku. — R., 1952, 3.—6. lpp.

Būtiska nozīme marksistiskajā mācībā par valodas izcelšanos ir šādiem atzinumiem: 1) valodas rašanās ir ne tikai ļoti ilgstošs, bet arī sarežģīts process, ko izraisījuši vairāki faktori, no kuriem svarīgākais ir darbība kā ražošana, kas var pastāvēt tikai sabiedrībā; 2) valodas izcelšanās saistīta ne tikai ar cilvēka un sabiedrības, bet arī ar apziņas rašanos; 3) svarīgs faktors jautājumā par valodas izcelšanos ir runas un domāšanas bioloģiskā pamata — smadzeņu, runas orgānu un dzirdes attīstība; 4) par nozīmīgu sazināšanās līdzekli valoda kļuvusi tikai vēsturiskās attīstības gaitā, jo pirmatnējo cilvēku valoda bija primitīva un nabadzīga.³²

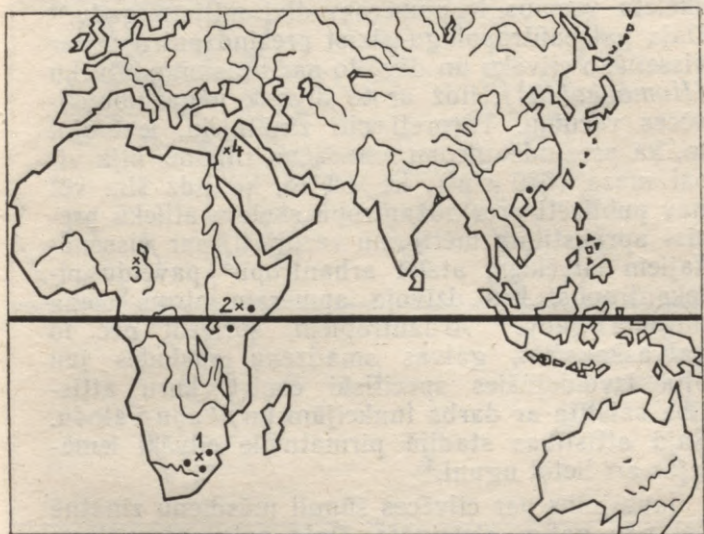
Modernā glotoģenēzes teorija, kas ir kompleksa vispārīgās valodniecības, paleoantropoloģijas, psiholoģijas un filozofijas problēma, atspoguļo ne tikai mūsdienu zinātnes sasniegumus valodas izcelšanās izpētē, bet arī ciešām saitēm saistīta ar iepriekšējām glotoģenēzes teorijām un izmanto visas to pozitīvās atziņas.

VALODAS IZCELŠANĀS PRIEKŠNOTEIKUMI

Valoda ir radusies reizē ar cilvēku. Tāpēc valodas izcelšanās jautājums jārisina ciešā sakarā ar antropoģenēzes* problēmu.

Cilvēku sugas (*Homo*) priekšteči bija augsti attīstīti primāti*, kas pārvietojās uz divām kājām

³² Кодухов В. И. Введение в языкознание. — М., 1979, с. 53—67.

Australopitekveidīgo primātu izplatība: • — australopitekveidīgie primāti; x — australopitekveidīgie primāti, ko daļa zinātnieku atzīst par vissenākajiem cilvēkiem (1 — Kapzemes telantrops, 2 — prezindžantrops, 3 — atradums pie Cada ezera, 4 — atradums Jordānas upes ielejā).

un jau mazliet prata apstrādāt darba rīkus (akmeņus, nūjas). Iespējams, ka tie bija tā saucamie prezindžantropi*, kuru skeletu atliekas 1960. g. atrada angļu arheologs un paleoantropologs L. Likijs Tanzānijā (Austrumāfrikā). Šo

skeletu vecums ir apmēram divi miljoni gadu.³³ Daļa paleoantropologu atzīst prezindžantropu par vissenāko cilvēku un dēvē to par prasmīgo cilvēku (*Homo habilis*), līdz ar to divreiz pagarinot cilvēces vecumu. Turpretī citi zinātnieki, ievērojot to, ka prezindžantropu smadzeņu tilpums bija visai mazs (680 cm³), kā arī to, ka līdz šim vēl nav publicēti prezindžantropu skeletu atlieku precīzi apraksti un mērījumu rezultāti, par vissenākajiem cilvēkiem atzīst arhantropu* paveidu pitekantropus, kas dzīvoja apmēram pirms viena miljona gadu.³⁴ Arhantropiem, spriežot pēc to galvaskausiem, galvas smadzeņu puslodēs jau bija izveidojušies specifiski centri, kuru attīstība saistīta ar darba funkcijām un skaņu valodu. Šajā attīstības stadijā pirmatnējie cilvēki iemācījās arī lietot uguni.³⁵

Jautājums par cilvēces šūpuli mūsdienu zinātnē vēl nav galīgi atrisināts. Daļa paleoantropologu domā, ka cilvēces pirmsdzimtene jāmeklē Āfrikā, turpretī citi spriež, ka — Dienvidāzijā.³⁶

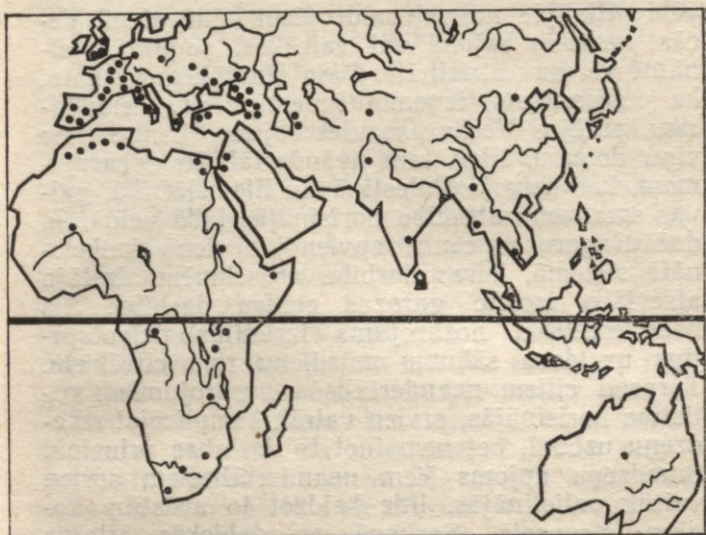
Arhantropu pēctečiem paleoantropiem* jeb neandertāliešiem jau bija vairāk līdzības ar mūsdienu tipa cilvēkiem. Sakarā ar nepietiekamu

³³ Лики Л. У озера Рудольф — в поисках древнего человека. — Знание—сила, 1971, № 3, с. 40—42.

³⁴ Якимов В. П. Антропогенез. — Большая советская энциклопедия. — М., 1970, т. 2, с. 99; Нестурх М. Ф., Пожарицкая Н. М. Родословная человека. — М., 1972, с. 25—29; Иди М. Недостающее звено. — М., 1977, с. 129—151.

³⁵ Якимов В. П. Антропогенез, с. 99; Нестурх М. Ф., Пожарицкая Н. М. Родословная человека, с. 31.

³⁶ Нестурх М. Ф., Пожарицкая Н. М. Родословная человека, с. 43.

Arhantropu* izplatība.

smadzeņu attīstību, zemu materiālās kultūras un sociālās organizācijas līmeni un nelabvēlīgiem apkārtējās vides apstākļiem dažas paleoantropu grupas izmira. Tomēr kopumā antropoģenēzes process norisinājās tā, ka neandertāliešu tipa pirmatnējie cilvēki attīstījās par mūsdienu cilvēkiem. Jautājums par to, vai mūsdienu tipa cil-

vēki attīstījās no paleoantropiem kādā vienā Vecās pasaules rajonā vai vairākos, pagaidām zinātnē vēl nav atrisināts. Daļa zinātnieku uzskata, ka paleoantropi, izņemot Palestīnu un Ziemeļāfriku, pārejos Vecās pasaules rajonos izmira. Pēc viņu domām, tikai tam neandertāliešu nozarojumam, kas dzīvoja Palestīnā un Ziemeļāfrikā, galvas smadzeņu attīstība norisinājās tādā veidā, ka dažādi garozas centri apvienojās vienā funkcionālā sistēmā, kuras darbība ar sekmēm aizstāja atsevišķo izolēto garozas centru darbību. Šis neandertāliešu nozarojums izrādījās dzīvotspējīgs un deva sākumu mūsdienu tipa cilvēkiem. Turpretī citiem neandertāliešu nozarojumiem attīstība norisinājās, arvien vairāk komplicējot smadzeņu uzbūvi, bet nemainot to darbības principu. Smadzeņu apjoms šiem neandertāliešiem arvien vairāk palielinājās, līdz beidzot to attīstība nonāca strupceļā. Saskaņā ar dabiskās izlases likumu šie neandertālieši izmira, turklāt šo procesu acīmredzot sekmēja arī dažu neandertāliešu izolētība. Sakarā ar to, ka laulības vienmēr noslēdza kādas šauras radniecīgas grupas locekļi, neandertāliešu tipiskās pazīmes hipertrofējās. Turpretī Palestīnas un Ziemeļāfrikas neandertāliešiem bija dažādu fizisku tipu sajaukums, kas satricināja iedzimtību un veicināja jaunu bioloģisku pazīmju veidošanos.³⁷

Saskaņā ar citu hipotēzi neandertālieši attīstījās par mūsdienu tipa cilvēkiem tieši daudzos Ve-

³⁷ Рогинский Я. Я. Палестинские и близкие им формы гоминид. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Ископаемые гоминиды и происхождение человека. — М., 1966, т. 92, с. 182, 200.

cās pasaules rajonos (no Āfrikas savannām līdz Viduseiropai un uz austrumiem līdz Ķīnai).³⁸

Angļu dabaszinātnieks Č. Darvins darbā «Cilvēka izcelšanās un dzimumizlase» pierādīja, ka cilvēks cēlies no pērtiķa. Tomēr Č. Darvins nespēja izskaidrot visus cēloņus, kuru dēļ pērtiķis pārvērties par cilvēku.³⁹ F. Engelss rakstā «Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku» kā svarīgu faktoru cilvēka tapšanā izvirzīja darbu, uzsvērdams, ka «darbs ir radījis pašu cilvēku»⁴⁰.

F. Engelss rakstīja, ka pirmo cilvēku senči bāros dzīvojuši kokos. Kāpelēšana prasīja, lai priekšējās ekstremitātes pildītu citādas funkcijas nekā pakalējās, tāpēc šie cilvēkveidīgie pērtiķi sāka atradināties no priekšējo ekstremitāšu piepalīdzības, staigājot pa zemi, un sāka ieturēt arvien vairāk vertikālu stāvokli. «Ar to bija sperts izšķirošais solis pārejā no pērtiķa uz cilvēku.»⁴¹

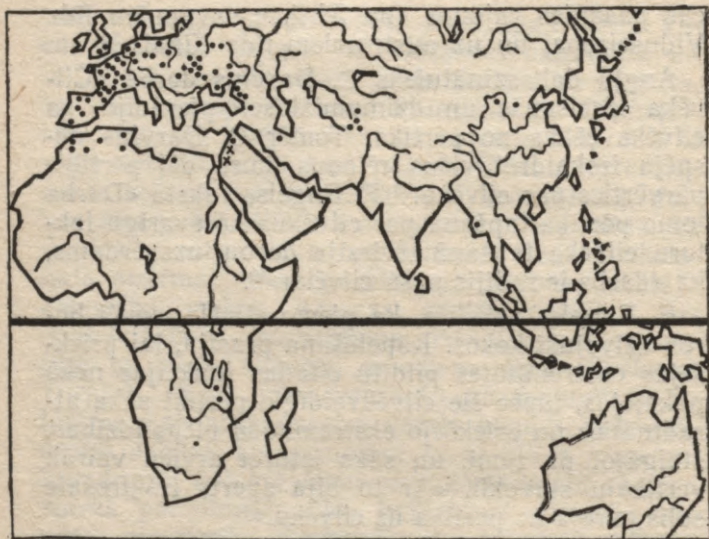
Rokas arvien vairāk pievērsās citiem darbības veidiem. Sākumā tās operācijas, kurām cilvēku senči gadu tūkstošos pakāpeniski iemācījās pielāgot rokas, bija ļoti vienkāršas. Droši vien pagāja desmitiem tūkstošu gadu, iekams topošā cilvēka

³⁸ Алексеев В. П. Гоминиды второй половины среднего и начала верхнего плейстоцена Европы. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Ископаемые гоминиды и происхождение человека. — М., 1966, т. 92, с. 167; Констэбл Дж. Неандертальцы. — М., 1978, с. 129—134.

³⁹ Дарвин Ч. Происхождение человека и половой подбор. — С.-Петербург, 1896, кн. 1.

⁴⁰ Engelss F. Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku, 3. lpp.

⁴¹ Engelss F. Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku, 3. lpp.

Paleantropu izplatība: • — tipiskie neandertālieši; x — netipiskie neandertālieši.

rokas pārveidoja krama gabalu par nazi. Tālākajā vēstures gaitā rokas kļuva arvien spēcīgākas. Darba procesā tās nepārtraukti pilnveidojās.

Kad topošie cilvēki ieguva stāvgaitu, ne vien atbrīvojās viņu rokas, bet paplašinājās arī viņu redzes loks. Tas savukārt veicināja smadzeņu attīstību.

Apziņa, kas ir objektīvās realitātes augstākā atspoguļošanas forma, cilvēkam radās darba pro-

cesā. Izgatavojot darba rīkus un iedarbojoties uz dabu, topošais cilvēks pakāpeniski izzināja un atklāja priekšmetu īpašības, atdalīja būtisko no nebūtiskā, nepieciešamo no nejaušā, atsedza parādību sakarus un likumsakarības. Darba procesā cilvēks sāka izprast arī savu paša attieksmi pret apkārtējo vidi un pret citiem cilvēkiem.

Sakarā ar smadzeņu relatīvi augsto attīstības līmeni un plaušu atbrīvošanos bija iespējams attīstīties cilvēku runas spējai. Putniem arī ir stāvgaita un tā tad atbrīvotas plaušas. Tāpēc arī papagaiļi un strazdi spēj atdarināt svešas balsis, ko nespēj daudz augstāk attīstīti dzīvnieki — zīdītāji, kam nav stāvgaitas. Tomēr sakarā ar smadzeņu zemo attīstības līmeni putniem nav apzinātas valodas, kāda ir cilvēkiem.

Topošais cilvēks nevarēja viens pats sev nodrošināt eksistenci skarbajos dzīves apstākļos, tāpēc cilvēki apvienojās grupās. Tā radās pirmatnējais bars. F. Engelss raksta, ka «darba attīstība nepieciešami sekmēja sabiedrības locekļu sakļaušanos, jo līdz ar darbu biežāki kļuva savstarpējas palīdzības un kopīgas sadarbības gadījumi, skaidrāka kļuva atziņa par to, kādu labumu sniedz šī sadarbība katram atsevišķam loceklim. Isi sakot, topošie cilvēki nonāca tiktāl, ka viņiem radās *vajadzība* cits citam *ko pateikt*. Šī vajadzība radīja savu orgānu: pērtiķa neattīstītā balss rīkle lēnām, bet neatlaidīgi pārveidojās modulācijas ceļā, lai iegūtu arvien pilnīgāku modulāciju, un mutes orgāni pakāpeniski iemācījās izrunāt vienu artikulētu skaņu pēc otras.»⁴²

⁴² Engelss F. Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku, 6. lpp.

K. Markss un F. Engelss uzsvēra ne tikai sazināšanās nepieciešamību, bet arī valodas un domāšanas ciešo sakaru glotogēnes procesā. Darbā «Vācu ideoloģija» viņi raksta: «Valoda ir tikpat sena kā apziņa; valoda *ir* praktiska, arī citiem cilvēkiem pastāvoša un tikai tāpēc arī man pašam pastāvoša īstena apziņa, un valoda, tāpat kā apziņa, rodas tikai no vajadzības, no nepieciešamības uzturēt satiksmi ar citiem cilvēkiem.»⁴³

Jautājumā par valodas izcelšanās sociālajiem priekšnoteikumiem arī mūsu dienās turpinās materiālisma un ideālisma cīņa. Tā, piemēram, amerikāņu psihologs L. Kerini noliedz, ka valoda būtu radusies sazināšanās vajadzībām. Pēc viņa domām, valoda radusies gluži nejauši.⁴⁴ Turpretī amerikāņu psihologi S. L. Vošberns un I. B. Lankasters noraida L. Kerini ideālistisko, zinātniski nepamatoto viedokli.⁴⁵

TOPOŠĀS VALODAS SKAŅU MATERIĀLA AVOTI

Ne visai dibināts ir dažkārt populārajā literatūrā un mācību grāmatās (enciklopēdijās un «Ievados valodniecībā») sastopamais pirmsmarxistisko teoriju — dabas skaņu atdarināšanas

⁴³ Markss K., Engelss F. Vācu ideoloģija, 33. lpp.

⁴⁴ Carini L. On the Origins of Language. — Current Anthropology, 1970, vol. 11, no. 2, p. 165—166.

⁴⁵ Washburn S. L., Lancaster I. B. On Evolution and the Origin of Language. — Current Anthropology, 1971, vol. 12, no. 3, p. 384—386.

teorijas, emocionālo izsaukienu teorijas un izsauksmes vārdu teorijas — pretstatījums K. Marksa un F. Engelsa viedoklim jautājumā par valodas izcelšanos. Minētās pirmsmarksistiskās teorijas norāda topošās valodas skaņu materiāla avotus, turpretī K. Markss un F. Engelss izskaidro valodas izcelšanās sociālos un anatomiski fizioloģiskos priekšnoteikumus, tātad katra teorija tver savu jautājumu loku sarežģītajā glotogēnēzes problēmā.⁴⁶

Topošo cilvēku domāšana bija ļoti konkrēta, un viņi nevarēja paši izdomāt skaņas un vārdus. Tāpēc izvirzās problēma par pirmatnējās valodas skaņu materiāla avotiem. Uz šo jautājumu A. Gazovs-Ginzbergs atbild šādi: «... atzinums par «dabisko pirmvalodu», kas radusies uz plašā nozīmē saprotamas skaņu atdarināšanas pamata, ne tikai paliek spēkā, bet tam vienkārši nav iespējams nostādīt pretī kādu citu konkrētu skaņas un nozīmes sakara izveidošanās izskaidrojumu (ja neskaita senos pieņēmumus par valodas mākslīgu radīšanu «sabiedriskā līguma» vai dieva dāvanas ceļā).»⁴⁷

A. Spirkins un A. Gazovs-Ginzbergs atzīst, ka topošajai valodai ir bijuši vairāki skaņu materiāla avoti. A. Spirkins šai sakarā raksta: «Tātad reālās pasaules priekšmetu un parādību nosaukšanas pamatā bija nevis kāds viens princips, bet vairāki principi. Pirmatnējais cilvēks izmantoja visas viņam pieejamās iespējas savstarpējās

⁴⁶ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней). — М., 1965, с. 4.

⁴⁷ Turpat, 4.—5. lpp.

sazināšanās neatliekamās vajadzības apmierināšanai.»⁴⁸ Ar principiem te ir domāti skaņu materiāla avoti.

A. Spirkins par pirmatnējās valodas skaņu materiāla avotiem atzīst emocionālos izsaukumus, ko topošie cilvēki mantojuši no dzīvnieku valsts, un dabas skaņu atdarināšanu,⁴⁹ bet A. Gazovs-Ginzbergs — iekšējo skaņu (mutes un deguna trokšņaino fizioloģisko procesu un afektīvo jeb emocionālo izsaukumu) atveidošanu, dabas skaņu atdarināšanu, mutes un deguna atdarinošās kustības un bērnu šļupstu vārdus.⁵⁰

Daži zinātnieki sašaurina šos topošās valodas skaņu materiāla avotus. Padomju antropologs V. Bunaks par šādu avotu atzīst «afektīvi neitrālos dzīves trokšņus», ko seno cilvēku dzīvnieciskie priekšteči veidoja ar muti un degunu, padomju psiholingvists A. Ļeontjevs — afektīvos izsaukumus, bet padomju valodnieks J. Loja — dabas skaņu atdarināšanu.⁵¹

Tagad aplūkosim sīkāk galvenos pirmatnējās valodas skaņu materiāla avotus.

⁴⁸ *Спиркин А. Г.* Происхождение языка и его роль в формировании мышления. — В кн.: Мышление и язык. — М., 1957, с. 32—33.

⁴⁹ Turpat, 28.—32. lpp.

⁵⁰ *Газов-Гинзберг А. М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 3—4.

⁵¹ *Бунак В. В.* Происхождение речи по данным антропологии. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия. Происхождение человека и древнее расселение человечества. — М., 1951; т. 16, с. 271; *Леонтьев А. А.* Возникновение и первоначальное развитие языка. — М., 1963, с. 45; *Loja J.* Valodniecības pamatajautājumi. — R., 1968, 109.—110. lpp.

1. Iekšējā skaņu atdarināšana (afektīvie jeb emocionālie izsaučieni un mutes un deguna trokšņaino fizioloģisko procesu atveidošana).⁵² Cilvēks ir cēlies no antropoīdiem. Cilvēkveidīgie pērtiķi var veidot bioloģiskus kliegzienus, kas ir neartikulēti, tomēr antropoīdi tos citu no cita labi atšķir. Bioloģiskie kliegzieni izteic viņu stāvokli un reizē signalizē par to citiem bara locekļiem.

Topošie cilvēki no dzīvnieku valsts bija pārman-tojuši spēju veidot bioloģiskos kliegzienus. No-liegt šo mantojumu nozīmētu noliegt cilvēka iz-celšanos no dzīvnieku valsts. Sakarā ar runas orgānu attīstību un nepieciešamību sazināties to-pošie cilvēki uz šo kliegzienu pamata pamazām veidoja pirmatnējos emocionālos un emocionāli intelektuālos izsaučienus, kas izteica pirmatnējo cilvēku prieku, dusmas, bailes, šausmas, sāpes, bēdas, pārsteigumu, izbrīnu, neticību, nosodī-jumu, sašutumu, protestu, šaubas, nepatiku, atzinību, apstiprinājumu, draudus utt. No bioloģis-kiem kliegzieniem gadu tūkstošu laikā attīstījās arī sasaukšanās izsauksmes vārdi, piemēram, lat-viešu *ū*, *uū*, *aū*, krievu *aj*.⁵³

Daži valodnieki iebilst pret emocionāliem iz-saučieniem kā topošās valodas skaņu materiāla

⁵² Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 31—53.

⁵³ Vienai no pērtiķu sugām hamadriliem ir neartikulēts kliegzien, ko rakstiski var atveidot apmēram šādi: *a-a-u* vai *o-o-u*. Šo kliegzienu hamadrili lieto gan kā sasaukšanās, gan kā trauksmes signālu. Pēc skaniskā sastāva tas atgā-dina sasaukšanās izsauksmes vārdus *aū*, *aj*. Tikai hamadrili uzsver savā kliegzienā pirmo komponentu, turpretī cilvēki — otro.

avotu, jo, lūk, lielākajai daļai vārdu mūsdienu valodās nav sakara ar izsaukmes vārdiem, kas izsaka cilvēku jūtas. Taču šis iebildums ir nepamatots. Mūsdienu modernajās valodās vārdu skaits ir ļoti liels. Daudzās valodās tas pārsniedz 100 000, piemēram, K. Milenbaha un J. Endzelina «Latviešu valodas vārdnīcā» savākts ap 150 000 vārdu, turklāt šajā vārdnīcā nav uzņemti daudzi literārās valodas un izlokšņu vārdi. Tātad vārdu skaits latviešu valodā patiesībā ir daudz lielāks. Tas pats sakāms par citām modernajām valodām. Turpreti tā saucamo primitīvo cilšu valodās vārdu skaits ir daudz mazāks. J. Jaroslavskis raksta: «Arī tagad šur tur ir sastopamas atpalikušas ciltis, kurām vārdu skaits valodā nepārsniedz dažus simtus. Cilvēces rītausmā nebija pat tik daudz.»⁵⁴

Pirmatnējā valodā labākajā gadījumā bija tikai daži simti vārdu. Tāpēc skaidrs, ka mūsdienu valodu vārdu lielum lielais vairums radies daudz vēlāk, kad emocionālie izsaukieni kā valodas skaņu materiāla avots jau bija zaudējuši izšķirošo nozīmi.

Pie iekšējās skaņu atdarināšanas pieder arī otrs topošās valodas skaņu materiāla avots, un proti — mutes un deguna dobuma trokšņainie fizioloģiskie procesi (gaisa pūšana caur muti, gaisa ievilkšana caur degunu, gaisa izpūšana caur degunu, šmaukstināšana, lakšana, laizīšana, rīšana, košana, šķaudīšana, klepošana, krākšana,

⁵⁴ Jaroslavskis J. Par reliģiju. — R., 1958, 353. lpp. Turpreti A. Ļeontjevs domā, ka pat visatpalikušāko cilšu valodās ir vairāki tūkstoši vārdu. Skat. Леонтьев А. Миша, Мкртчян и Мауни — Знание — сила, 1979, № 5, с. 31.

svilpošana utt.). Atveidojot fizioloģisko procesu skaņas, pirmatnējie cilvēki veidoja vārdus, ar kuriem nosauca šīs norises. No šādi darinātiem pirmatnējiem vārdiem attīstījušies, piemēram, latviešu *krākt*, *laizīt*, *lakt*, *svilpt* u. c., krievu *ла-кать* «lakt», *лизать* «laizīt», *свист* «svilpiens; svilpšana» u. c.

2. D a b a s s k a ņ u a t d a r i n ā š a n a.⁵⁵ Atdarinot dabā dzirdamas skaņas, pirmatnējie cilvēki veidoja dzīvnieku nosaukumus, nosauca dabā dzirdamos trokšņus un darbības, t. i., darināja vārdus, kas attiecās uz ārējo vidi. Zinātnes rīcībā ir vairāki fakti, kas netieši apstiprina dabas skaņu atdarināšanas principa svarīgo lomu valodas tapšanā.

Valodas izcelšanās problēmu dažkārt palīdz risināt tā dēvēto primitīvo tautu valodas. Raksturīgs piemērs ir šitiešu cilts valoda Amazones upes džungļos. Ir ziņas, ka šīs valodas skaņas atgādina džungļu trokšņus.

Valodas rītausmā dažkārt palīdz ielūkoties bērnu darinātie vārdi. Līdz divu gadu vecumam, kad bērni vēl nav pilnīgi apguvuši pieaugušo valodas pamatus, viņi paši bieži veido vārdus, atdarinot dabā dzirdamās skaņas. Tā, piemēram, mazi bērni aitu sauc par *bē*, govi — par *mū*, zirgu — par *prū*, suni — par *vau-vau*. Nozīmīgs tas fakts, ka mazi bērni, vēl nezinādami vārdus un nevarēdami izrunāt visas valodas skaņas, tomēr gribēdami runāt, ieklausās apkārtējā vidē sastopamajās skaņās un, atdarinot šīs ska-

⁵⁵ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 53—72.

ņas, dažreiz veido vārdus. Līdzīgi, domājams, rīkojās arī topošie cilvēki, veidojot savu valodu.

Minētie fakti netieši pierāda, ka dabas skaņu atdarināšanas teorija izskaidro vienu no topošās valodas skaņu materiāla avotiem. Arī tas, ka pirmatnējo cilvēku domāšana bija ļoti konkrēta un primitīva, liek pieņemt, ka viņi nevarēja izdomāt skaņas, bet daļēji tās atrada dabā.

Daži zinātnieki iebilst pret onomatopoēzi kā topošās valodas skaņu materiāla avotu, jo, pēc viņu domām, pirmatnējie cilvēki ar savu neattīstīto balsi rīkli it kā nespēja atdarināt dabas skaņas. Tomēr šāds iebildums ir nedibināts, jo pat daži dzīvnieki, piemēram, papagaiļi un strazdi, spēj atdarināt skaņas.

Daļa valodnieku noraida dabas skaņu atdarināšanas teoriju, tāpēc ka lielākajai daļai vārdu mūsdienu valodās nav nekāda sakara ar onomatopoēzi. Šis iebildums ir nepamatots, jo mūsdienu valodu lielākā vārdu daļa radusies samērā vēlu, kad skaņu atdarināšanas principam vairs nebija nozīmes vārdu darināšanas procesā. Arī tie vārdi, kas bija radušies pirmatnējā valodā, atdarinot dabā dzirdamās skaņas, līdz mūsu dienām nevienā valodā nav saglabājušies tādā veidā, kādā tie skanējuši pirmatnējā valodā. Līdz ar valodas rašanos sāka darboties tās attīstības likumi, arī fonētiskie likumi. To iedarbības rezultātā gadu tūkstošu gaitā vārdu skaniskā uzbūve tiktāl pārveidojās, ka tiem vairs nebija nekādas līdzības ar vārdu pirmatnējo uzbūvi. No šiem pārveidotajiem vārdiem tika atvasināti arī jauni vārdi. Tā pamazām valodas attīstības gaitā zuda sakars starp dabas skaņām un vārdu darināšanu.

3. Mutes, mēles un deguna atdarinošās kustības.⁵⁶ Šādas kustības bieži imitē dažādus dabas procesus un parādības, bet ar tām saistītie skaņu artikulācijas kompleksi, aizstājot pašu mīmiku, beidzot kļūst par ārējo procesu un lietu skaniskajiem apzīmējumiem. Atdarinošo mīmiku ne katrreiz var attiecināt uz žestu valodu, jo atdarinošās kustības bieži vien ir neapzinātas. Ir kustības, kuras parasti izdara noteiktos apstākļos neatkarīgi no paraduma un kuru pamatā ir imitācija. Tā, piemēram, bieži var vērot, ka cilvēki, kas kaut ko griež ar šķērēm, tai pašā laikā takti kustina arī žokļus. Bērni, mācoties rakstīt, bieži vien komiski grozās, kustina mēli un lūpas.

Daudzās pasaules valodās (arī neradniecīgās) līdzskaņu kopa *k...p* vai *k...b* kalpo kaut kā izliekta apzīmēšanai, piemēram, persiešu *kūp* «kalns; paugurs», afgāņu *kūp* «kupris; kūkums», gruzīnu *k'opi* «puns; čiekurs», igauņu *kopp* «smeļamais kauss», arābu *kūb* «kauss» u. c. Šo nosaukumu pamatā ir mutes dobuma noapaļošanas (piepūšanas) kustība, kas skaniski tiek atveidota ar pakalējo mēleni *k* un lūpeņiem *p*, *b*.

Apaļu, uzpūstu priekšmetu vai būtnu apzīmēšanai daudzās valodās lieto lūpeņus *p*, *b*, piemēram, latviešu *pumpa*, krievu *nyn* «naba; vidus; izliekums», latviešu *bumbulis*, lietuviešu *bambalas* «resnulis», arābu *babb* «resnulis» u. c. Šo nosaukumu pamatā ir lūpu pastiepšanas vai vaigu piepūšanas kustība, kas skaniski tiek atveidota ar lūpeņiem *p*, *b*.

⁵⁶ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 73—87.

Dažādās pasaules valodās ir samērā daudz vārdu, kuru rašanās pamatā ir mutes, mēles un deguna imitējošās kustības, tāpēc jādomā, ka līdzās emocionālajiem izsaučieniem, mutes un deguna dobuma trokšņaino fizioloģisko procesu atveidošanai un dabas skaņu atdarināšanai topošie cilvēki izmantoja arī šo avotu jaunu vārdu darināšanai.

4. Bērnu lalīnāšana.⁵⁷ Tā saucamie «bērnu šļupstu» vārdi ir visvairāk internacionāli dažādās pasaules valodās. Tos veido nevis paši bērni, bet gan viņu vecāki, parasti mātes, kas no pieredzes zina, kuras skaņas vieglāk izrunāt maziem bērniem, un māca tiem šos vārdus, ar tiem saistot bērniem vistuvākos priekšmetus. «Bērnu šļupstu» vārdus, tāpat kā citus onomatopētiškos vārdus, var nosaukt par skaņu atdarinājumiem, jo vecāki, veidojot šos vārdus, atdarina bērnu lalīnāšanu.

«Bērnu šļupstu» vārdi nosauc radniecības pakāpes, zīdošas mātes krūtis, pašus bērnus un rotaļlietas, piemēram, latviešu *mama*, *mamma*⁵⁸,

⁵⁷ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 87—90.

⁵⁸ J. Endzelīns un V. Rūķe-Draviņa atzina, ka latviešu valodas vārdi *mamma* un *papa* ir aizguvumi. Skat. Valodas un rakstības jautājumi. Rediģējis Endzelīns J. Sakārtojusi Rūķe V. — R., 1940, 37. lpp.

E. Frenkelis noraidīja domu, ka latviešu valodas vārdi *mama* un *mamma* varētu būt aizgūti no kaimiņu tautu valodām. Šie vārdi mantoti latviešu valodā no baltu pirmvalodas un tajā savukārt — no indoeiropiešu pirmvalodas. Skat. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. — Heidelberg — Göttingen, 1955—1965, S. 404—405.

Jādomā, ka līdz ar lietuviešu vārdu *papa* arī latviešu *papa*, *paps* nav aizguvums no citām valodām, bet gan mantojums no indoeiropiešu pirmvalodas.

māma, tētis, tēte, angļu *baby* «bērns» u. c. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka vienādiem «bērnu šļupstu» vārdiem dažādās valodās nereti nesaskan nozīme. Tā, piemēram, latviešu *mama, mamma, māma*, lietuviešu *mama, moma*, krievu *mama*, vācu *Mama*, ķīniešu *mama* nozīmē «māte», latīņu *mamma* — «zīdošas mātes krūts», turpretī grieķu *mama* nozīmē «tēvs». Lietuviešu vārdam *papa* un krievu *nana* ir nozīme «tēvs», bet dažos krievu, baltkrievu un ukraiņu dialektos vārdam *nana* ir pavisam cita nozīme — «maize, ēdiens». Vācu valodā vārds *Pappe* nozīmē «bērnu putra», angļu valodā *pap* — «putra». Latīņu valodā *pāpa, pappā* — «tēvs», bet *pappa* — arī «putra». Dažos krievu dialektos vārdam *tata* ir nozīme «tēvs», turpretī citos — «lelle».

Novērtējot bērnu lalināšanas nozīmi glotogēnēzes procesā, jāatceras, ka «bērnu šļupstu» vārdus veido nevis paši bērni, bet gan viņu vecāki, kuri atdarina bērnu lalināšanu. Lai veidotu šādus vārdus, jau nepieciešama valoda vismaz sākuma stadijā. Bērnu lalināšana ir viens no topošās valodas skaņu materiāla avotiem, tomēr nevar piekrist L. Kerini, kas to pārspilēti atzīst par vienīgo skaņu materiāla avotu.⁵⁹

Interesantus statistiskus datus par valodas skaņu materiāla avotiem sniedz A. Gazovs-Ginzbergs. Darbā «Vai valoda bija atdarinoša savā sākotnē?» viņš atzīst, ka no 181 darbības vārda saknes mūsdienu semītu valodās, ko var atzīt par mantojumu no semītu pirmvalodas, 115 sakņu izcelšanos var skaidrot ar iekšējo vai ārējo skaņu atdarināšanu, ar mutes, mēles un deguna atdarinošām kustībām vai bērnu lalināšanas atdarinā-

⁵⁹ Carini L. On the Origins of Language, p. 166.

šanu, 26 verbu saknēm šos avotus var atzīt par iespējamjiem un tikai 40 saknēm tos nav izdevies konstatēt. Tādējādi uz jautājumu, vai valoda bija atdarinoša savā sākotnē, A. Gazovs-Ginzbergs ar semītu valodu dotumiem atbild apstiprinoši.⁶⁰

PIRMATNEJĀS VALODAS ATTĪSTĪBAS STADIJAS⁶¹

Runas iespējamība un nepieciešamība bija jau vissenākajiem cilvēkiem pitekantropiem un sinantropiem, taču viņu runas spējas vēl pilnīgi neatīstījās. Neandertālieši šai ziņā spēra soli uz priekšu, tomēr arī viņu runas aparāts vēl neizveidojās līdz galam. Tikai mūsdienu tipa cilvēkiem kromanjoniešiem, kas dzīvoja pirms 40—30 tūkstošiem gadu, pilnīgi izveidojās runas orgāni un artikulēta valoda.

Mums nav tiešu ziņu, kā sazinājās savā starpā senie cilvēki. Tāpēc mēs varam hipotētiski runāt tikai par vispārīgo pirmatnējās valodas attīstības tendenci. Bez sīkākas detalizācijas varam iezīmēt divas valodas tapšanas stadijas: 1) periodu, kad vēl nebija artikulētas runas, un 2) periodu, kad radās artikulēta runa.

Pēc paleoantropoloģijas atziņām, vissenākajiem cilvēkiem nebija artikulētas valodas. Pitekantropu un sinantropu smadzeņu garozas un runas orgānu uzbūve vēl nebija piemērota artikulētu

⁶⁰ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 161.

⁶¹ Спиркин А. Г. Происхождение языка и его роль в формировании мышления, с. 33—56; Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 27—29.

skaņu* izrunai. Skaņu valoda šiem cilvēkiem pastāvēja tikai sākotnējā formā, kas nebija saistīta ar precīzu artikulāciju*. Netiešs pierādījums tam, ka pirmatnējā valoda sākotnēji bija neartikulēta un tikai ilgā attīstības gaitā kļuva par artikulētu, ir bērnu runas spēju evolūcija. Sākumā skaņas bērnu runā ir maz diferencētas un tikai pakāpeniski arvien vairāk diferencējas.

Neartikulētai runai bija raksturīgs diferencētu skaņu sistēmas trūkums. Valodas rītausmā seno cilvēku izsaučieni to mazā skaita dēļ vēl neveidoja nekādu sistēmu no fonētikas viedokļa, bet tika pretstatīti cits citam kopumā kā nedalāmas vienības. Šie izsaučieni sastāvēja no difūzām*, neartikulētām skaņām tai nozīmē, ka pirmatnējie cilvēki tās vēl nespēja un neprata diferencēt.⁶²

Pirmatnējā valoda neartikulētās runas stadijā sastāvēja no atsevišķiem savstarpēji nesaistītiem izsaučieniem, kuriem tomēr piemita zināma satura pilnība. Neartikulētajā runā nebija ne tikai fonēmu, bet arī vārdu. Difūzos skaņu kompleksus — izsaučienus, ar kuru palīdzību sazinājās pitekantropi un sinantropi, vēl nevar saukt par vārdiem. No semantiskā viedokļa šie izsaučieni izteica nevis abstraktus jēdzienus, bet veselus difūzus domu, jūtu kompleksus. Tā, piemēram, kāds viens izsauciens varēja ietvert sevī gan pamudinājumu veikt darbību, gan priekšstatu par darbības objektu un darba rīku, ar kuru bija jāveic darbība. Pirmatnējie izsaučieni nekalpoja domu apmaiņai vai sarunām, tie pamudināja veikt kādu

⁶² Щерба Л. В. О «диффузных» звуках. — Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974, с. 149.

darbību vai signalizēja par kādu notikumu kolektīva dzīvē.⁶³

Sākuma periodā pirmatnējās valodas (tāpat kā sugas un sabiedrības) attīstības temps bija ļoti lēns. Apmēram vienu miljonu gadu pirmatnējo cilvēku runa bija neartikulēta.⁶⁴ Sprotams, ka tik ilgā laika posmā valoda tomēr nevarēja palikt nemainīga. Tā pakāpeniski pārmainījās, uzkrājot arvien vairāk un vairāk artikulētas runas elementu, līdz beidzot neandertāliešu valoda jau veidoja pārejas posmu no neartikulētas uz artikulētu runu.

Sakarā ar to, ka pirmatnējo cilvēku darbības sfērā iekļāvās arvien jaunas lietas un parādības, un sakarā ar seno cilvēku aktīvo un organizēto iedarbību uz ārējo pasauli paplašinājās viņu zināšanas par apkārtējo vidi un līdz ar to palielinājās arī izsaucienu skaits, ar kuru palīdzību pirmatnējie cilvēki sazinājās cits ar citu. Tai laikā, kad veidojās valoda, pirmatnējo izsaucienu jēga lielā mērā bija atkarīga no žestiem, ar kuriem senie cilvēki papildināja un precizēja izsauceņus.

⁶³ V. Abajevs, sekojot N. Marra hipotēzei par valodas izcelšanos, par pirmajiem vārdiem topošo cilvēku valodā atzīst cilšu nosaukumus, nevis izsauceņus, kas bija saistīti ar pirmatnējā bara dzīvi un darbu. Skat. *Абаев В. И.* Отражение работы сознания в лексико-семантической системе языка. — В кн.: *Ленинизм и теоретические проблемы языкознания.* — М., 1970, с. 235—247.

⁶⁴ *Леонтьев А. А.* Возникновение и первоначальное развитие языка, с. 31.

Daži zinātnieki ir izvirzījuši hipotēzi, ka jau prezindžantropam* apmēram pirms diviem miljoniem gadu bijuši skaņu valodas aizsākumi, skat. *Laričevs V.* Ādama priekštečus meklējot. — R., 1980, 101.—102. lpp. Tāpēc iespējams, ka sakarā ar jaunākajiem atklājumiem paleoantropoloģijā neartikulētai skaņu valodai tiks noteikts daudz lielāks vecums. Skat. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. — М., 1977, с. 230.

Pēc A. Ļeontjeva un A. Spirkina domām, near-
tikulētās runas stadija beidzās ar neandertālie-
šiem, kas bija starpposms starp sinantropiem un
mūsdienu tipa cilvēkiem — kromanjoniešiem.
Neandertāliešu valodā acīmredzot sāka veidoties
artikulētās runas elementi. Tomēr šī runa, pēc pa-
leoantropoloģijas atziņām, visumā vēl nebija arti-
kulēta, jo neandertāliešiem bija vāji attīstīta
smadzeņu paura un deniņu daļa, bet no šo sma-
dzeņu daļu uzbūves ir tieši atkarīga runas fun-
kcija.⁶⁵

Par šo jautājumu zinātnē ir izteiktas arī citā-
das domas. Piemēram, amerikāņu psihologs
R. H. Lennebergs atzīst, ka neandertāliešiem jau
bija pilnīgi izveidojusies valoda (tātad arī arti-
kulēta runa).⁶⁶ Padomju zinātnieki F. Gaudiņš un
P. Protaseņa, pretēji paleoantropoloģijas atzi-
ņām, artikulēto runu piedēvē ne tikai neandertā-
liešiem, bet pat sinantropiem un pitekantropiem.⁶⁷

Balstoties uz neandertālieša restaurētā runas
aparāta uzbūves izpēti, zinātnieki spriež, ka tas
runājis 10 reizes lēnāk par mūsdienu tipa cil-
vēku.⁶⁸ Arhantropu* un paleoantropu* sazināša-
nās paņēmieni bija pārejas posms starp protan-

⁶⁵ *Сpirкин А. Г.* Происхождение языка и его роль в формировании мышления, с. 42; *Леонтьев А. А.* Возникновение и первоначальное развитие речи, с. 69—70; *Панов Е.* Говорил ли неандертальский человек? — Знание — сила, 1979, № 8, с. 24—27; *Харрисон Дж., Уайнер Дж., Тэннер Дж., Барникот Н., Рейнолдс В.* Биология человека. — М., 1979, с. 125.

⁶⁶ *Lenneberg E. H.* Biological Foundations of Language. — New-York — London — Sydney, 1967, p. 264.

⁶⁷ *Gaudiņš F.* Cilvēka izcelšanās. — R., 1964, 73. lpp.; *Протасеня П. Ф.* Проблемы общения и мышления первобытных людей. — Минск, 1961, с. 68—69.

⁶⁸ *Уайт Э., Браун Д. М.* Первые люди. — М., 1978, с. 106.

tropu* komunikāciju un mūsdienu tipa cilvēku valodu. Neartikulētā runa, būdama pirmās signālsistēmas* līmenī, formāli līdz teikumam un vārdu diskursijai* bija identa ar protantropu komunikāciju.⁶⁹ Tomēr no dabaszinātņu viedokļa nav pamata atzīt arhantropus un paleoantropus par dzīvniekiem⁷⁰ tāpēc vien, ka tiem nebija artikulētas valodas.⁷¹

Artikulētās runas iedīgļi tālāk attīstījās un pilnīgi izveidojās kromanjoniešiem. Par to liecina viņu anatomiski fizioloģiskās īpatnības, it īpaši smadzeņu un runas orgānu uzbūve. Artikulētu skaņu izrunas attīstību sekmēja mutes dobuma pakāpeniska saīsināšanās, balsenes noslidēšana, noteiktāka mutes un deguna rezonatoru nošķiršana. Pēc paleoantropologu domām, šīs anatomiskās izmaiņas attīstījās tieši kromanjoniešiem, bet to nebija neandertāliešiem, sinantropiem un pitekantropiem.

Kaut arī artikulētā runa no vēlā paleolīta līdz mūsu dienām nepārtraukti ir attīstījusies un pilnveidojusies, tomēr tai ir kopīgas iezīmes, kas ļauj to nošķirt no neartikulētās runas, un proti — diferencētu skaņu sistēma, vārdu krājums un gramatiskā uzbūve. Šīs raksturīgās iezīmes jau pieņemta kromanjoniešu artikulētajai runai.

Par pagrieziena punktu, kas nošķīra topošo cilvēku runu no pirmās signālsistēmas neartikulētiem izsaukumiem, kļuva laiks, kad neartikulētie

⁶⁹ Леонтьев А. А. Проблема глоттогенеза в современной науке. — В кн.: Энгельс и языкознание. — М., 1972, с. 143, 147.

⁷⁰ Нестурх М. Ф. Происхождение человека. — М., 1970, с. 355.

⁷¹ Кузнецов П. С. Речь и грань между животным и человеком. — Вопросы антропологии, 1966, вып. 23, с. 119—123.

skaņu kompleksi tapa par reālo priekšmetu un dzīvo būtņu, precīzāk — reālo priekšmetu un dzīvo būtņu tēlu, apzīmējumiem — vārdiem. Pitekanthropu, sinantropu un neandertāliešu izsaucieniem bija stimulatora un regulatora loma, bet kromanjoniešiem vārds jau kļuva par zīmi. Zīme palīdzēja ieviest cilvēku sazināšanās procesā «mākslīgos» signālus, kas atspoguļoja ne tikai dabas parādības, bet arī pirmatnējā bara sabiedriskās pieredzes rezultātus.

Reizē ar zīmi kromanjoniešiem radās arī otrā signālsistēma*. Cilvēki sāka reaģēt un veidot nosacījuma refleksus, atbildot ne uz vārdu skanējumu, bet uz to nozīmi. Tas savukārt veicināja vārdu subjektīvās identitātes un ar vārdiem apzīmējamo darbību vai lietu nošķiršanos un līdz ar to arī valodas apzināšanos. Līdz ar zīmes funkcijas rašanos valodā pavērās iespēja fonētiskās un gramatiskās sistēmas izcelsmei un attīstībai. Tā kā valodas zīmēs varēja abstrahēties un izdarīt vispārinājumus, tad līdz ar otrās signālsistēmas rašanos veidojās neierobežotas iespējas arī cilvēku abstraktās domāšanas attīstībai.⁷²

Ar valodas izcelšanos saistīta tāda sarežģīta problēma kā valodas monogēnēze vai poligēnēze, t. i., vai valoda sākotnēji radās vienā vietā, vienā pirmatnējo cilvēku kolektīvā, vai jau no paša sākuma dažādas valodas radās vienlaicīgi. Šajā jautājumā ir izteiktas dažādas domas. Daļa padomju valodnieku, piemēram, A. Čikobava,

⁷² Леонтьев А. А. Некоторые вопросы глоттогенеза в свете современных психологических данных. — М., 1964, с. 8; Павлов И. П. Полное собрание сочинений. — М.—Л., 1951, т. 3, кн. 2, с. 232—233.

aizstāv hipotēzi par valodas poliģenēzi.⁷³ Bet, piem., R. Budagovs atzīst valodas sākotnējo monogēnēzi.⁷⁴

Pēc dabaszinātņu atziņām, cilvēks sākotnēji radās kādā vienā noteiktā zemeslodes apgabalā. Cilvēks nevarēja vienlaikus rasties vairākās vietās. Pretējā gadījumā cilvēce veidotu nevis vienu, bet vairākas bioloģiskas sugas. Līdz ar cilvēku rašanos, kad tiem radās vajadzība pēc valodas, sāka veidoties pirmatnējā valoda, kas sākumā, protams, bija neartikulēta. Tādā nozīmē mums ir jārunā par pirmatnējās valodas monogēnēzi. Neartikulētā valoda līdz ar pitekantropiem, sinantropiem un neandertāliešiem izplatījās daudzos zemeslodes apgabalos.

Uz jautājumu par to, vai artikulētā runa attīstījās no neartikulētās runas kādā vienā zemeslodes rajonā vai vairākos, mūsdienu zinātne nevar viennozīmīgi atbildēt. Ja izrādīsies pareiza hipotēze, ka neandertālieši attīstījās par mūsdienu tipa cilvēkiem tikai Palestīnā, bet citos Vecās pasaules rajonos izmira, tad būs jāpieņem artikulētās runas monogēnēze. Ja turpretī tiks pierādīta hipotēze, ka neandertālieši attīstījās par mūsdienu tipa cilvēkiem daudzos Vecās pasaules rajonos, būs jāatzīst artikulētās runas poliģenēze.

PIRMATNEJĀS VALODAS FONETISKĀ UZBŪVE

Arvien vairāk valodnieku atzīst, ka patskaņi salīdzinājumā ar līdzskaņiem valodā ir jaunāka parādība. Istu patskaņu trūkumu valodas sākotnē

⁷³ Чикобава А. С. Введение в языкознание. — М., 1953, с. 101.

⁷⁴ Будагов Р. А. Введение в науку о языке. — М., 1958, с. 352.

atzīst gan valodnieki, gan paleoantropologi. Pirmatnējā valodā sākumā bija tikai līdzskaņi un vokāliskā pieskaņa, bet nebija īstu patskaņu. Diferencētu patskaņu sistēma radās stipri vēlū, un tās izveidi iespējams restaurēt pat atsevišķu radniecīgu valodu saimju pirmvalodu vēsturē.

Tā, piemēram, pētījot indoeiropiešu pirmvalodas skaņu vēsturi, vairāki zinātnieki nonākuši pie slēdziena, ka tajā sākotnēji ir bijis tikai viens patskanis. Šādu stāvokli agrinās indoeiropiešu pirmvalodas skaņu sistēmā jau atzīst laringālās hipotēzes izveidotāji poļu valodnieks J. Kurilovičs, franču valodnieks E. Benvenists un amerikāņu valodnieks E. Sepīrs. Saskaņā ar šo hipotēzi patskaņi *e*, *o*, *a* un *ē*, *ō*, *ā* veidojās, laringāliem*, kuru bija ne mazāk par trim, saplūstot ar patskani *e*.⁷⁵ Arī padomju valodnieki S. Kacnelsons, G. Kličkovs, V. Ivanovs un A. Melņičuks domā, ka indoeiropiešu pirmvalodā sākotnēji bijis tikai viens patskanis (monovokālis, vokāliskā pieskaņa), kas atvieglojis līdzskaņu izrunu. Līdzskaņu savienojumus ar šo vokālisko pieskaņu S. Kacnelsons dēvē par protofonēmām, G. Kličkovs — par sillabofonēmām.⁷⁶ N. Andrejevs

⁷⁵ Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование. — М., 1955, с. 179; Горнунг Б. В. Ларингальная гипотеза. — В кн.: Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. — М., 1956, с. 155—158.

⁷⁶ Кацнельсон С. Д. К фонологии протоиндоевропейской звуковой системы. — Вопросы языкознания, 1958, № 3, с. 55—59; Клычков Г. С. Типологическая гипотеза реконструкции индоевропейского праязыка. — Вопросы языкознания, 1963, № 5, с. 5; Иванов В. В. Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. — М., 1965, с. 19—20; Мельничук А. С. О генезисе индоевропейского вокализма. — Вопросы языкознания, 1979, № 5, с. 13.

atzīst, ka indoeiropiešu pirmvalodas agrīnajā stadijā no fonoloģijas viedokļa bija tikai viens patskanis, kas atkarībā no pozīcijas ieguva dažādu kvalitāti. Šo vokālisko pieskaņu viņš apzīmē ar Λ un dēvē par sillabēmu.⁷⁷

Ne tikai indoeiropiešu, bet arī citu valodu speciālisti neatkarīgi cits no cita uzskata monovokālismu par pamatu diferencētu patskaņu sistēmas izveidei. Tā, piemēram, A. Gazovs-Ginzbergs atzīst, ka semītu pirmvalodā sākotnēji bijusi tikai vokāliskā pieskaņa.⁷⁸ Pēc S. Kacnelsona domām, monovokālisms (no fonoloģijas viedokļa!) raksturīgs pat mūsu dienās vienai no Austrālijas aborigēnu valodām — arantas valodai. Patskaņa kvalitāte šai valodā atkarīga tikai no pozīcijas. Patskanīm nav patstāvīgas nozīmes, un kopā ar līdzskani tas veido nedalāmu vienību — protofonēmu.

Pamatojoties uz paleoantropoloģijas dotumiem par pirmatnējo cilvēku runas orgānu attīstību, varam izvirzīt šādu skaņu evolūcijas shēmu. Pirmatnējā valodā sākotnēji bijuši tikai laringāli*, faringāli* un vokāliskā pieskaņa, kas atvieglojusi līdzskaņu izrunu. Pat mūsdienu valodu emocionālie izsaučieni nereti satur dažādas rīkles skaņas, ko grūti atveidot ar līdzskaņu un patskaņu burtiem. Sakarā ar pirmatnējo cilvēku runas orgānu evolūciju jaunas skaņas radās zināmā secībā, sākot ar balsenes un mēles pakalējās daļas artikulāciju un pakāpeniski tuvojoties mēles priekšējās daļas un lūpu artikulācijai.⁷⁹ Arī ma-

⁷⁷ Андреев Н. Д. Периодизация истории индоевропейского праязыка. — Вопросы языкознания, 1957, № 2, с. 9.

⁷⁸ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 93—95.

ziem bērniem skaņu izrunas spējas attīstās tādā pašā secībā.

Rodas pamatots jautājums, vai tāds skaņu sastāvs, kam raksturīgs lielāks vai mazāks līdzskaņu daudzums un tikai viens patskanis (vokāliskā pieskaņa), apmierināja topošās valodas vajadzības. Nedzīvās dabas skaņas ir trokšņi, kas parasti atbilst līdzskaņiem cilvēku runā. Par dabisko fizioloģisko skaņu vairākumu, kas veidojas mutes un deguna dobumā, jāsaprot tas pats. Un tikai cilvēku un dzīvnieku kliegšieni līdzās līdzskaņiem satur arī patskaņus. Tāpēc jāsecina, ka pirmatnējās valodas skaņu sastāvs bija pilnīgi piemērots, lai atdarinātu dabā dzirdamās skaņas, kā arī dabiskās fizioloģiskās skaņas, kas veidojas mutes un deguna dobumā.⁸⁰

Jau neandertālieši beigu stadijā sāka sadalīt teikumus vārdos, tomēr vārdi šajā stadijā vēl palika nedalāmas vienības.⁸¹ Lai varētu rasties fonemātiskā sistēma, valodā ir jābūt vismaz dažiem simtiem vārdu.⁸² Tikai tad, kad artikulētu vārdu krājums sasniedza šādu daudzumu, kromanjonieši jau varēja izdalīt no vārdiem vispārinātus skaņu tipus — fonēmas. Līdz ar to radās fonemātiskā sistēma.

Sākumā katru fonēmu veidoja līdzskanis kopā

⁷⁹ Бодуэн де Куртэнэ И. А. Об одной из сторон постепенного очеловечения языка в области произношения, в связи с антропологией. — Избранные труды по общему языкознанию. — М., 1963, т. 2., с. 120, 124.

⁸⁰ Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 93—95.

⁸¹ Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие речи, с. 82—83.

⁸² Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках?, с. 28—29, 120.

ar vokālisko pieskaņu. Tātad katra fonēma ietvēra sevī veselu zilbi, kas strukturāli bija nedalāma. Un tikai vēlāk jau atsevišķu radniecīgu valodu saimju pirmvalodās šī protofonēma sadalījās atsevišķās skaņās.

PIRMSGRAMATISKAIS STĀVOKLIS UN GRAMATISKO KATEGORIJU ATTĪSTĪBA

Artikulētas runas tapšanas gaitā radās vārdi un teikumi. Pirmatnējie vārdi bija amorfi, t. i., morfoloģiski nedalāmi. Tā kā pirmatnējiem cilvēkiem vēl bija ļoti vājas abstrahēšanas spējas, viņi nespēja veidot īpašas formas gramatisko nozīmju izteikšanai. Tāpēc pirmatnējiem vārdiem sākumā nebija nekādu formālo rādītāju: ne dzimtes, ne skaitļa, ne locījuma, ne personas, t. i., nebija galotņu. Tai laikā valodā nebija arī piedēkļu un priedēkļu.

Šo tēzi apstiprina salīdzināmās valodniecības speciālistu pētījumi par dažādu valodu saimju pirmvalodu morfoloģiju. Tā, piemēram, pēc padomju valodnieka J. Heļimska domām, nostratisko valodu* virssaimes pirmvaloda bija amorfa. Vārdu gramatiskās nozīmes un attieksmes teikumā šai valodā izteica ne ar galotnēm, bet ar palīgvārdiem un vārdu kārtu.⁸³

Indoeiropiešu pirmvalodā sākotnēji bija tikai amorfi, nelokāmi vārdi un tikai tālākā attīstības gaitā radās piedēkļi un galotnes.⁸⁴ G. Kličkovs

⁸³ Хелимский Е. Брод через реку времени. — Знание—сила, 1973, № 10, с. 36.

⁸⁴ Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. — Л., 1938, с. 171.

domā, ka indoeiropiešu pirmvaloda sākumā bija izolējoša* un tikai pēc tam aglutinācijas* ceļā tā pārvērtās par fleksīvu valodu*.⁸⁵ Padomju valodnieks O. Suņiks pierāda, ka arī tungusu-mandžūru* pirmvalodā vārdi sākotnēji bija amorfi, nelokāmi.⁸⁶ Atsevišķu radniecīgu valodu saimju pirmvalodām salīdzinājumā ar pirmatnējo valodu jau bija gara un sarežģīta vēsture. Tāpēc jo nozīmīgāks ir fakts, ka dažu pirmvalodu agrīnajā stadijā, pēc salīdzināmās valodniecības atziņām, vēl bija saglabājušies amorfi, nelokāmi vārdi. Interesanti arī atzīmēt, ka pat mūsu dienās sastopamas amorfā tipa valodas, piemēram, vjetnamiešu valoda.

Artikulētās runas sākuma stadijā nebija vārdu šķiru diferenciācijas. Viens un tas pats vārds varēja būt dažādu vārdu šķiru lomā, kā tas vēl mūsu dienās ir kreolu valodās*, bērnu valodā un pieaugušo runas patoloģisko pārmaiņu gadījumos. Katram vārdam bija sava īpaša materiāla forma. Tai laikā nebija viena vārda dažādu formu, bet gan bija dažādu vārdu dažādas formas. Morfēmu* funkcijas veica situācija, intonācija un žesti. Tā kā artikulētās runas sākuma stadijā vēl nebija gramatisko kategoriju, tad zinātnieki šādu valodas stāvokli dēvē par pirmsgramatisko.

Pieaugot seno cilvēku abstrahēšanas spējām, pirmatnējie vārdi sāka diferencēties vārdu šķirās. Taču šis process jau attiecas lielāko tiesu nevis uz pirmatnējo valodu, bet gan uz radniecīgu valodu saimju pirmvalodām.

⁸⁵ Клычков Г. С. Типологическая гипотеза реконструкции индоевропейского праязыка, с. 4.

⁸⁶ Суник О. П. О происхождении морфологической структуры слова. — Вопросы языкознания, 1959, № 5, с. 48—51.

Jādomā, ka lietvārdi un darbības vārdi ir visvecākās vārdu šķiras. Daļa zinātnieku, piemēram, vācu valodnieki F. Bops, H. Hirts, igauņu valodnieks V. Tauli, padomju semiotiķis A. Vetrovs u. c., atzīst, ka lietvārda kategorija ir vecāka par darbības vārda kategoriju. Turpretim citi atzīst, ka lietvārda un darbības vārda kategorija ir vienāda vecuma. Piemēram, A. Meijē uzskata, ka indoeiropiešu pirmvalodas saknēm senāk piemita divējāda — verba* un nomena* — daba.⁸⁷ Pie tāda paša secinājuma nonāca E. Benvenists un N. Andrejevs, analizējot indoeiropiešu pirmvalodas celmus.⁸⁸ K. Maitinska līdzīgi norāda, ka urāliešu (somugru un samodiešu) valodu pirmvalodā sākotnēji pastāvēja verbu un nomena vienība, ka šīs vārdu šķiras attīstījās vienlaicīgi. Nomena un verbu bijušā sinkrētisma* pēdas vēl sastopamas arī mūsdienu somugru valodās. Nereti pirmatnīgo vārdu formas tiek lietotas gan ar lietvārdu, gan darbības vārdu nozīmi, piemēram, ungāru *fagy*⁸⁹ «sals» un «salst», *les* «slēpnis» un «uzglūn, gaida».⁹⁰ Pierādīts, ka arī tjurku u. c. valodās nomeni un verbi sākotnēji bija nedalāmi.⁹¹

A. Meijē, E. Benvenista, N. Andrejeva un K. Maitinskas viedokli netieši apstiprina to va-

⁸⁷ *Meije A.* Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, с. 171.

⁸⁸ *Андреев Н. Д.* Периодизация истории индоевропейского праязыка, с. 16—17.

⁸⁹ *Izgunā jaģ.*

⁹⁰ *Майтинская К. К.* вопросу об истоках морфологии в уральских языках. — *Grām.: Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum.* — Tallinn, 1975, t. I, 125.—129. lpp.

⁹¹ *Шербак А. М.* К вопросу о происхождении глагола в тюркских языках. — *Вопросы языкознания*, 1975, № 5, с. 29.

lodu dotumi, kuras tipoloģiski ir līdzīgas ar indoeiropiešu un urāliešu pirmvalodām to agrīnajā attīstības posmā. Te var nosaukt vjetnamiešu un indonēziešu, dažas bušmeņu un sudāniešu cilšu u. c. valodas, kurās saknei vienlaicīgi piemīt kā lietvārda, tā darbības vārda daba. Tā, piemēram, kpelliešu valodā Libērijā lietvārdi un darbības vārdi pēc formas saskan. Tāpēc vienam un tam pašam vārdam var būt kā darbības vārda, tā lietvārda funkcija, piemēram, *ba* «auglis» un «nest augļus», *dewo* «elpa» un «elpot», *folo* «saule» un «spīdēt».

Tālākā vārdu šķiru diferenciācija norisinājās divējādi. Daļā valodu, piemēram, indoeiropiešu, somugru, tjurku u. c., sinkrētiskie nomeni vēlāk sadalījās lietvārdos un īpašības vārdos. Tie nomeni, kas teikumā parasti bija teikuma priekšmeti un papildinātāji, kļuva par lietvārdiem. Turpretī tie nomeni, kas teikumā parasti bija apzīmētāji, kļuva par īpašības vārdiem. Par lietvārdu un īpašības vārdu sākotnējo sinkrētismu liecina daudzu valodu dotumi. Pirmkārt, indoeiropiešu pirmvalodā īpašības vārdu un lietvārdu gramatiskās formas bija identas. Šī īpašība vēl saglabājusies arī dažās mūsdienu indoeiropiešu valodās. Otrkārt, daudzās valodās ir sastopami gadījumi, kad viens no homonīmiem* nosauc priekšmetu, bet otrs apzīmē priekšmetu īpašību, piemēram, latīņu valodā *uber* «tesmenis» un «auglīgs», somu valodā *veres* «svaigums» un «svaigs», tātāru valodā *ауы* «inde» un «rūgts, skābs», *кара* «tinte» un «melns».

Tomēr šis īpašības vārdu izcelsmes veids nav universāls. Daudzās Dienvidaustrumu Āzijas u. c. valodās priekšmetu īpašības apzīmē ar darbības

vārdu formām. Tā nivhu valodā Sahalīnas salā darbības vārdi gan izsaka darbību vai stāvokli, gan apzīmē priekšmetu īpašības, piemēram, *тызд'* nozīmē «atdzist» un «būt aukstam», *умд'* — «dusmoties» un «būt dusmīgam». Sai valodā īpašības vārdu kā patstāvīgas vārdu šķiras nemaz nav. Arī japāņu, korejiešu, ķīniešu, vjetnamiešu un dažās citās Dienvidaustrumu Āzijas valodās īpašības vārdi kā patstāvīga kategorija nav izveidojušies. Kvalitatīti šais valodās apzīmē ar darbības vārda formu, ar tā saucamo predikatīvu*.

Tādējādi varam secināt, ka pēc pirmatnējo sinkrētisko vārdu diferencēšanās divās gramatiskās kategorijās — nomenos un verbos — tālākā attīstība norisinājās divējādi: 1) daļā valodu sinkrētiskie nomeni, kas nosauca priekšmetus un apzīmēja priekšmetu īpašības, sašķēlās divās vārdu šķirās — lietvārdos un īpašības vārdos; 2) citās valodās turpretī īpašības vārdi kā patstāvīga vārdu šķira neizveidojās, un priekšmetu īpašības šais valodās apzīmē ar darbības vārdu formām. Tomēr valodu vēsturē šīs abas attīstības tendences varēja arī kaut kādā mērā pastāvēt līdztekus, lai gan viena no tām bija dominējoša. Tā, piemēram, latviešu valodā, tāpat kā citās indoeiropiešu valodās, īpašības vārda kategorija ģenētiski saistīta ar lietvārda kategoriju, tomēr atsevišķi seni īpašības vārdi, piemēram, *silts*, *salts* neapšaubāmi radušies no darbības vārdiem *silt*, *salt*.⁹²

Kad seno cilvēku abstrahēšanas spējas jau bija

⁹² Par īpašības vārda kategorijas cilmi un attīstību skat. arī *Панфилов В. З.* Категории мышления и языка. Становление и развитие категории качества. — Вопросы языкознания, 1976, № 6, с. 3—18; *Панфилов В. З.* Философские проблемы языкознания. — М., 1977, с. 130—157.

ievērojami attīstījušās, radās vietniekvārda kategorija. Visvecākie ir pirmās un otrās personas vietniekvārdi, turpretī trešās personas vietniekvārds ir jaunāks. Valodu vairākumā tas radies no norādāmā vietniekvārda vai lietvārda. Ar personu vietniekvārdiem cieši saistīti piederības vietniekvārdi un daudzās valodās arī norādāmie vietniekvārdi. Ir arī tādas valodas, kurās norādāmie vietniekvārdi radušies no lietvārdiem.

Pirmatnīgie apstākļa vārdi pēc izcelsmes cieši saistīti ar norādāmajiem vietniekvārdiem, bet lielākā daļa apstākļa vārdu radusies stipri vēlū no lietvārdiem, īpašības vārdiem un darbības vārdiem.

Veca ir izsaukmes vārda kategorija. Tā turpina pirmatnējo cilvēku emocionālos izsaukumus, sasaukšanās signālus un dabas skaņu atdarinājumus. Tomēr par izsaukmes vārdu šķiru var runāt tikai pēc tam, kad no nediferencētās vārdu masas jau bija nodalījusies nomena-darbības vārda kategorija.

Pirmatnējā valodā nebija skaitļa vārdu. Tikai sasniedzot cilvēkiem noteiktu attīstības pakāpi, kļuva skaidrs skaitļa abstraktās idejas raksturs un līdz ar to arī radās skaitļa vārdi. Šo pieņēmumu netieši apstiprina daudzu tā saucamo atpalikušo cilšu valodu dotumi.

Tas, ka daudzās valodās skaitļa vārds veidojas tikai mūsu dienās, liecina, ka šī vārdu šķira ir samērā jauna. Tā saucamo atpalikušo cilšu valodās skaitļa vārdi nereti ir tikai pirmā desmita skaitļu apzīmēšanai. Dažās valodās, piemēram, andamaniešu valodā Andamanu salu arhipelāgā Indijas okeānā, skaitļa vārdi ir tikai jēdzieniem «viens» un «divi», bet tasadaju valodā

Mindanao salā Filipīnu salu arhipelāgā nemaz nav skaitļa vārdu.

Dažās valodās kvantitatīvais raksturojums cieši saistīts ar lietvārdiem. Tā dažās ziemeļu un Tālo Austrumu tautu valodās ir patstāvīgi salikti nosaukumi viena brieža, divu briežu utt. apzīmēšanai. Piemēram, nivhu valodā Sahalīnas salā ir *ним* «viena laiva» (<⁹³ *ни-* «viens» + *му* «laiva»), *мум* «divas laivas» (<*му-* «divi» + *му*), *тем* «trīs laivas» (<*те-* «trīs» + *му*), *ным* «četrās laivas» (<*ны-* «četri» + *му*), *том* «piecas laivas» (<*то-* «pieci» + *му*) utt. Dažām tuksnešu tautām atsevišķi nosaukumi ir viena kamieļa, divu kamieļu utt. apzīmēšanai. Līdzīgi arī maziem bērniem skaitļi vienmēr cieši saistīti ar pašiem uztveramajiem objektiem, piemēram, pirkstiem, akmentiņiem, klucīšiem.⁹⁴ Tomēr šādi skaitļa vārdu saliedējumi ar lietvārdiem, pēc A. Леонтьева domām, parasti ir sekundāri.⁹⁵

Pirmatnējā valodā visiem vārdiem bija tikai leksiskās nozīmes. Sakarā ar cilvēku intelektuālo spēju attīstību teikumu veidošanas procesā daļa vārdu sāka izpildīt it kā divējādu funkciju: tie saglabāja savu leksisko nozīmi un vienlaicīgi veica arī palīgfunkciju — precizēja un konkretizēja leksiski nozīmīgos vārdus, kļuva par līdzekli, lai

⁹³ < — zīme rāda, ka vārds cēlies no sekojoša vārda.

⁹⁴ Par skaitļa vārda kategorijas cilmi un attīstību skat. Панфилов В. З. К вопросу о соотношении языка и мышления. — В кн.: Мышление и язык. — М., 1957, с. 131—144; Панфилов В. З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории количества. — В кн.: Энгельс и языкознание. — М., 1972, с. 107—134; Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания. — М., 1977, с. 158—229.

⁹⁵ Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка, с. 109.

saistītu šos vārdus teikumā. Skaidrs, ka šādu lomu varēja izpildīt tikai tie amorfie vārdi, kuru leksiskās nozīmes bija visvairāk vispārinātas. Tālāk vispārinoties leksiskajām nozīmēm, vēlāk no šādiem vārdiem radās īsti palīgvārdi (postpozīcijas, partikulas, saikļi un prievārdi).

Palīgvārdu veidošanās process turpinās arī mūsu dienās. Daudzās mūsdienu valodās patstāvīgo un palīgvārdu etimoloģiskais un semantiskais sakars vēl ir acīm redzams, piemēram, latviešu valodā *priekša* >⁹⁶ *priekšā* > *priekš*, *starpa* > *starpā* > *starp*, *viss* > *vis*, krievu valodā *nepēd* «priekša, priekšpuse» > *neped* «priekš, pirms», *nod* «klons» > *nod* «zem, apakš», tamilu valodā Indijas dienvidaustrumos un Ceilonas ziemeļos *itam* «vieta» > *itam* «pie», *kil* «dibens, pamats» > *kil* «zem, apakš», *mēl* «debesis» > *mēl* «uz, virs, pēc» u. c.

Tālākā attīstības gaitā radās salikti vārdi, kas sastāvēja no patstāvīgiem vārdiem un palīgvārdiem (partikulām, postpozīcijām, prievārdiem vai palīgvārdu funkciju ieguvušiem adverbjiem un vietniekvārdiem). Palīgvārdi šādos saliktos, resp., atvasinātos vārdos kļuva par gramatisko kategoriju rādītājiem afiksiem (priedēkļiem, piedēkļiem un galotnēm). Piemēram, nostratiskajā pirmvalodā vārdu gramatiskās pazīmes izteica nevis ar galotnēm, bet ar palīgvārdiem. Pēc nostratiskās pirmvalodas sašķelšanās indoeiropiešu, urāliešu, semītu-hamītu, tjurku u. c. pirmvalodās palīgvārdi pārvērtās galvenokārt par piedēkļiem, priedēkļiem un galotnēm. Pēc izcelsmes vieni un tie

⁹⁶ > — zīme rāda vārda pārveidošanos citā sekojošā vārdformā vai vārdā.

paši afiksi dažās valodās kļuva par lietvārdu galotnēm, citās — par verbu piedēkļiem. Tas liecina, ka nostratiskajā pirmvalodā šie afiksi bija atsevišķi palīgvārdi, kas teikumā novietojās starp lietvārdiem un darbības vārdiem. Indoeiropiešu, somugru, semītu-hamītu, tjurku, mongoļu, tungusu-mandžūru, bantu un daudzās citās valodu saimēs darbības vārdu personu galotnēm ir zināma radniecība ar attiecīgiem personu vietniekvārdiem.

Gramatiskā dzimte valodās radās sakarā ar būtņu un priekšmetu aktīvu vai pasīvu funkciju. Tā, piemēram, indoeiropiešu pirmvalodā visi lietvārdi sākotnēji sadalījās divās grupās: «būtņu» dzimtē un «priekšmetu» dzimtē. Pie «būtņu» dzimtes piederēja tie lietvārdi, kas nosauca aktīvas darbības veicējus (subjektus); turpretī «priekšmetu» dzimtes lietvārdi nosauca potenciālus darbības objektus. Ļoti līdzīga lietvārdu dzimšu sistēma vēl bija saglabājusies vienā no vecākajām indoeiropiešu valodām — hetu valodā. Pēc tam «būtņu» dzimte sadalījās vīriešu un sieviešu dzimtē, bet «priekšmetu» dzimte kļuva par vidējo dzimti.⁹⁷

Daudzu valodu fakti liecina, ka skaitļa gramatiskā kategorija⁹⁸, kas ietver sevī vienskaitli,

⁹⁷ Meïe A. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, с. 205—207; Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. — М., 1974, с. 169—170.

⁹⁸ Par skaitļa gramatiskās kategorijas attīstību sk. Панфилов В. З. Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. — Вопросы языкознания, 1976, № 4, с. 18—38; Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания, с. 229—284.

daudzskaitli, divskaitli un pat trīsskaitli, varēja attīstīties tikai pēc tam, kad jau bija radušies skaitļa vārdi jēdzieniem «viens», «divi», «trīs». Ir valodas, kurās lielākā vai mazākā mērā attīstīta skaitļa vārdu sistēma, bet nav skaitļa gramatiskās kategorijas. Turpretī nav zināmi gadījumi, kad, pastāvot skaitļa gramatiskajai kategorijai, valodā nebūtu kaut dažu skaitļa vārdu pirmā desmita robežās.

Daudzuma izziņas procesā sākotnēji radās jēdzieni «viens» un «vairāk nekā viens $\approx$ daudz» un vārdi, kas izteic šos jēdzienus. Etimoloģiskā analīze liecina, ka skaitļa «divi» apzīmējums veselā virknē valodu radies, piešķirot citu nozīmi vārdam, kas izteica jēdzienu «daudz». Tāpēc domājams, ka skaitļa gramatiskā kategorija radās nevis no pretstatījuma «viens» un «divi», bet gan no opozīcijas «viens» un «daudz».

Lietvārdu daudzskaitļa formas daudzās valodās radušās no kopības vārdiem (kā krievu *братья* «brāļi», vācu *Gebirge* «kalni» u. tml.). Citās valodās daudzskaitli veido, atkārtojot lietvārdu. Piemēram, indonēziešu valodā *orang* ir «cilvēks», bet *orang-orang* — «cilvēki». Tibetiešu, birmiešu un dažās citās valodās daudzskaitļa formu «cilvēki» veido pēc modeļa «cilvēks + daudzums».

Tikai pēc tam, kad bija radies vienskaitlis un daudzskaitlis, daudzās valodās attīstījās arī divskaitļa un pat trīsskaitļa formas. Ir noskaidrots, ka veselā virknē valodu divskaitļa izteikšanai tika lietota forma, kas agrāk bija apzīmējusi daudzskaitli. Sakarā ar skaitļa gramatiskās kategorijas attīstību nepieciešams atzīmēt, ka

daudzskaitlis ir visās valodās, kurās ir skaitļa kategorija, turpretī divskaitlis un it īpaši trīsskaitlis raksturīgs ne visām valodām.

Kādreiz divskaitlis bija daudz plašākā valodu lokā nekā mūsu dienās, jo viena no skaitļa gramatiskās kategorijas attīstības tendencēm ir tā, ka divskaitlis vēlāk daudzās valodās ir zudis. Šī tendence turpinās arī mūsu dienās tais valodās, kurās pagaidām divskaitlis vai tā paliekas vēl saglabājušās. Tā mūsdienu latviešu literārajā valodā divskaitlis kā dzīva forma jau izzudis. Turpretī izloksnēs un tautasdziesmās (it īpaši Latgales izloksnēs un tautasdziesmās) vēl visai bieži lieto sieviešu dzimtes divskaitļa nominatīva un akuzatīva formas ar galotni *-i* un vīriešu dzimtes divskaitļa nominatīva un akuzatīva formas ar galotni *-u*, piemēram, *uguntiņa*, *atslēdziņa*, *abi cieti glabājami* tautasdziesmā no Jaungulbenes; *es atrodu ganeidama divi saules asareņas* tautasdziesmā no Preiļiem; *obu grib sukojami*, *obu tāva kumēleni* tautasdziesmā no Gaigalavas; *divu dōrzu puču sēju* tautasdziesmā no Liepnas.

Locījumi radušies samērā vēlu. Šajā kategorijā varēja iekļauties sākotnēji dažādas parādības. Piemēram, daudzas somugru un jafetiešu* valodu locījumu formas radušās, pievienojot lietvārdu «celmiem» dažādus adverbis ar konkrētu vietas vai kādu citu nozīmi. Līdzīga hipotēze izvirzīta arī par indoeiropiešu pirmvalodas locījumu vēsturi. Tā tiek atzīts, ka indoeiropiešu pirmvalodā vienskaitļa nominatīva galotne *-s* (tā saglabājusies vēl vairākās senajās un mūsdienu valodās, piemēram, latīņu *lupu-s*, gotu *wulf-s*, lietuviešu *vilka-s*, latviešu *vilk-s* u. c.) attīstījusies no ap-

stākļa vārda *se, *so⁹⁹ «te, tur». ¹⁰⁰ Visvecākie locījumi valodu vairākumā ir nominatīvs, akuzatīvs un genitīvs.

Personu formas lielāko tiesu radušās, pievienojot darbības vārdiem vai verbāliem lietvārdiem personu vai piederības vietniekvārdus, kas laika gaitā kļuvuši par personu galotnēm. Tā, piemēram, pēc A. Dolgopoļska domām, darbības vārdu vienskaitļa galotnes *-mi, *-si, *-ti indoeiropiešu pirmvalodā attīstījušās no nostratiskajiem vietniekvārdiem *mi «es», *ti «tu» (no kura vēlāk radās *ši) un *tΛ «tas, viņš». ¹⁰¹ Šo tēzi ilustrēsim ar darbības vārda «būt» tagadnes vienskaitļa formu evolūciju no nostratiskās pirmvalodas līdz indoeiropiešu pirmvalodai un no indoeiropiešu pirmvalodas līdz sanskritam un dažām citām indoeiropiešu valodām. ¹⁰²

⁹⁹ Zvaigznīte * kādas formas priekšā nozīmē, ka šī forma nav konstatēta rakstu pieminekļos, bet restaurēta ar salīdzināmās metodes palīdzību.

¹⁰⁰ Plāķis J. Indoeiropiešu valodu salīdzināmā grammatika. — Rīgā, 1938, 110. lpp.

¹⁰¹ Долгопольский А. Б. Какие языки родственны европейским? — В кн.: Наука и человечество, 1971—1972, с. 119.

¹⁰² Zīmju un simbolu skaidrojumi:

: — kols nozīmē, ka aiz tā seko radniecīgo valodu salīdzināmās formas;

' — apostrofs nozīmē balss saišu slēgumu;

. — punkts zem līdzskaņa burtā nozīmē, ka līdzskani izrunā ar slēgtām balss saitēm;

' — slīpā svītra blakus līdzskaņa burtam nozīmē mīkstinājumu;

Λ — nezināmas kvalitātes patskanis rekonstruētās formās;

A — a vai kāds cits kvalitatīvi tam tuvs patskanis;

h' — viens no indoeiropiešu pirmvalodas laringāļiem.

Nostratiskā pirmvaloda	Indoeiropiešu pirmvaloda	San- skrits	Citas indoei- ropiešu valodas
---------------------------	-----------------------------	----------------	--

- *'ešA¹⁰³ *mi¹⁰⁴ > *h'es *mi > *esmi > asmi: lietuviešu
esmi, sen-
slāvu jesmo
«esmu»
- *'ešA *tī(> *ši)¹⁰⁵ > *h'es *si > *essi > asi: sengrieķu
essi «esi»
- *'ešA *tΛ¹⁰⁶ > *h'es *ti > *esti > asti: sengrieķu
esti, lietu-
viešu esti
senislāvu
jesto «ir»

Darbības vārdu laika un veida kategorijas ra-
dušās vienlaicīgi, sākotnēji šīs kategorijas ne-
tika šķirtas, un daudzās valodās tās nešķir arī
mūsu dienās. Tā, piemēram, indoeiropiešu pirm-
valodā sākotnēji bija trīs laiki: tagadne, pagātne
(aorists) un perfekts. Šīs kategorijas izteica ne

¹⁰³ Verbs *'ešA «atrsties, uzturēties, būt» rekonstruēts, pamatojoties uz daudzu nostratiskās virssaimes valodu dotu-
miem, piemēram, urartiešu esi «vieta», igauņu asuma «atras-
ties, apmesties, sākt», senebreju jēš, 'iš «ir», latīņu est «ir».

¹⁰⁴ Vietniekvārds *mi «es» rekonstruēts, pamatojoties uz
svānu mi, somu mi-nā, igauņu mi-na «es» u. c. valodu dotu-
miem.

¹⁰⁵ Vietniekvārds *si «tu» rekonstruēts, pamatojoties uz
somu si-nā, igauņu si-na «tu» u. c. valodu dotumiem.

¹⁰⁶ Vietniekvārds *tΛ rekonstruēts, pamatojoties uz mo-
goļu te «tas», sengrieķu to «tas» u. c. valodu dotumiem.

tikai laiku, bet arī darbības norises raksturu: tagadne norādīja ilgstošu darbību, aorists izteica darbību pašu par sevi, neatkarīgi no tās ilguma, perfekts apzīmēja stāvokli, kas radies darbības rezultātā. Indoeiropiešu pirmvalodas pastāvēšanas pēdējā posmā attīstījās arī nākotnes formas. Tām piemita modālā (nosacījuma vai vēlējuma) nozīme. Gandrīz visās zināmajās valodās nākotnes formas radušās vēlāk nekā tagadnes un pagātnes formas.

Tālākajā attīstības gaitā darbības laika un veida kategorijas daļā valodu diferencējās, piemēram, baltu un slāvu valodās. Ar morfoloģiskām pazīmēm darbības veids vispilnīgāk ir izteikts slāvu valodās, piemēram, krievu valodā nepabeigtais veids *идти* «iet», *нест* «nest» un pabeigtais veids *шёл* «aiziet», *унес* «aiznest». Salīdzinājumā ar slāvu valodām baltu valodās līdzās nepilnīgāk izteiktai veida nozīmei ir lielāka laika formu dažādība.

Daudzās valodās par noteicošo kļuvusi darbības laiku sistēma, un uz tās pamata tālāk attīstījusies darbības veidu izteikšana. Piemēram, tjurku valodās ir liela laika formu bagātība, bet veidu sistēma ir vēl tikai tapšanas stadijā. Citās valodās par galveno kļuvusi veidu izteikšana, un uz tās bāzes veidojusies tālāk laiku sistēma. Dažās valodās, piemēram, ķīniešu valodā, darbības laiku sistēma nemaz nav attīstījusies.

Teikumi, kādus mēs tos pazīstam mūsdienu valodās, nav radušies vienlaicīgi ar valodas izcelšanos, bet tikai pēc artikulētas runas izveidošanās.

Par teikumu veidošanos valodniecībā izteiktas divas pretējas hipotēzes. Pēc I. Meščapinova

domām, sākotnēji radās vārdi-teikumi.¹⁰⁷ Šāda tipa teikumi vēl saglabājušies Amerikas indiāņu un Ziemeļāzijas inkorporējošās* valodās, piemēram, acteku valodā Meksikā *ni-naka-kva* «es ēdu gaļu» (burtiski «es-gaļ-ēd»), čukču valodā *ty-ata-kaa-nmy-rkun*¹⁰⁸ «es nogalinu treknu briedi» (burtiski «es-tauk-bried-nogalināšan-daru»). Pirmajā piemērā inkorporēti vārdu celmi *ni-* «es», *naka-* «gaļ-», *kva-* «ēd-», bet otrajā piemērā vārdu celmi *ata-* «tauks», *kaa-* «bried-», *nmy-* «nogalināšan-», kā arī afiksi: pirmās personas rādītājs *ty-* un darbības vārda piedēklis *-rkun*. Ja I. Meščaninova hipotēze par teikumu izcelsmi ir pareiza, tad pirmsgramatiskajā stadijā teikumi sastāvēja no inkorporētiem nelokāmiem patstāvīgiem vārdiem, resp., celmiem, bet palīgvārdu un afiksu funkciju veica inkorporēto elementu secība, intonācija, žesti, mīmika un runas situācija. Šādos vārdos-teikumos vēl netika izdalīti atsevišķi teikuma locekļi. Tikai tālākā attīstības gaitā, sadaloties nedalāmiem teikumiem atsevišķos komponentos, radās teikumi, kas sastāv no vārdiem — teikuma locekļiem.

Turpretī A. Ļeontjevs, pamatojoties uz paleoantropoloģijas atziņām, uzskata, ka vēl pirms artikulētas runas rašanās jau neandertālieši sāka sadalīt runas plūsmu teikumos un vārdos. Tātad teikumi, pēc viņa domām, jau pašā sākotnējā sastāvēja no atsevišķiem vārdiem — teikuma locekļiem.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Мещанинов И. И. Проблемы развития языка. — Л., 1975, с. 84—93.

¹⁰⁸ Čukču valodas piemērs dots fonētiskajā transkripcijā. Čukču *y* = krievu *ы*.

¹⁰⁹ Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка, с. 82—83.

Teikumi pirmatnējā valodā bija vienkārši. Salikti teikumi ir samērā vēla kategorija. Tie radās, apvienojot divus vai vairākus vienkāršus teikumus vienā saliktā. No šiem nediferencētiem saliktiem teikumiem laika gaitā attīstījās salikti sakārtoti un salikti pakārtoti teikumi.

PIRMATNĒJĀS VALODAS SEMANTIKA

To vispārinājuma plašumu, kāds ir mūsdienu moderno valodu vārdos, cilvēki neieguva uzreiz līdz ar vārdu rašanos. Seno cilvēku abstraktās domāšanas spējas vēl bija visai nelielas, tāpēc vārdu nozīmes pirmatnējā valodā bija ļoti konkrētas. Par to mēs varam spriest pēc tā saucamo atpalikušo cilšu valodu dotumiem, kuras tomēr savā attīstībā salīdzinājumā ar pirmatnējo valodu jau aizgājušas tālu uz priekšu. Tā, piemēram, vienā no Jaungvinejas papuas valodām — nasioju valodā ir vārds *podag*, ar kuru apzīmē «retu mežu ar peļķēm, kurās var dēstīt ēdamus augus», otrs vārds *jaba* izteic «caurstaigājamus džungļus» un trešais *itaki* — «necaurstaigājamus džungļus», bet nav vārda, kas atbilstu vispārinātam jēdzienam «džungļi».

Dažu ziemeļu cilšu valodās ir atsevišķi nosaukumi «sniegam, kas snieg», «sniega vētraī», «sniegam kupenā», «sniegam uz zemes» (šādu vārdu šais valodās ir vairāk nekā 40). Ziemeļu ciltīm ir savi apzīmējumi «valzīrgam ūdenī», «valzīrgam, kas izlien uz ledus gabala», «valzīrgam uz ledus gabala» u. tml. Vienā no Austrālijas aborigēnu valodām — arantas valodā ir deviņi nosaukumi dažādām ķirzaku pasugām un septiņi nosaukumi

dažādām papagaiļu pasugām. Kā rāda jaunākie pētījumi, šais valodās ir arī atbilstoši vārdi vispārinātiem jēdzieniem «sniegs», «valzirgs», «ķirzaka», «papagailis» u. c. Pirmatnējā valodā šādu vispārinātu nosaukumu nebija, un tie radās tikai valodas tālākās evolūcijas gaitā.

Apziņa veidojās un attīstījās, cilvēkiem aktīvi iedarbojoties uz dabu. Darba procesā viņi arvien pilnīgāk izzināja priekšmetus, dzīvas būtnes un dabas parādības, pakāpeniski iemācījās atdalīt būtisko no nebūtiskā, līdz beidzot sasniedza tādu psihiskās attīstības līmeni, ka varēja jau radīt vispārinātus jēdzienus un kategorijas, varēja formulēt dabas un sabiedrības attīstības likumus.

Valoda reģistrēja un nostiprināja vārdos un teikumos cilvēku izziņas sasniegumus un tādējādi padarīja iespējamu domu apmaiņu cilvēku sabiedrībā. Domu apmaiņa deva iespēju cilvēkiem organizēt kopīgu cīņu ar dabas spēkiem un gūt panākumus materiālo vērtību ražošanā. Tādējādi valoda ietekmēja ražošanas un sabiedrības attīstību. Tā saliedēja cilvēkus, atvieglāja viņu darbu, deva iespēju pārņemt pieredzi un zināšanas no paaudzes uz paaudzi. Mijiedarbībā ar apziņu valoda kļuva par varenu cilvēces progresā faktoru.

* * *

Šajā populārzinātniskajā apcerējumā nav dota detalizēta visu valodas izcelšanās procesu analīze, un tas nav arī iespējams. Mēs centāties tikai parādīt būtiskākās glotogēnēzes un valodas agrinās attīstības līnijas, kā tās mūsu dienās risina valodniecība, paleoantropoloģija, psiholoģija u. c. robežzinātnes.

Valodas tapšanas būtiskākās līnijas var parādīt ar šādu shēmu.

	Protantropu* sazināšanās (I signālsistēma)	Arhantropu un tipisko paleoantropu sazināšanās (I signālsistēma)	Netipisko paleoantropu (Palestīnas neandertāliešu?) sazināšanās (II signālsistēma)	Kromanjoniešu sazināšanās (II signālsistēma)	Mūsdienu valodas (II signālsistēma)
1. Fonēmas	—	—	—	+	+
2. Morfēmas	—	—	—	+	+
3. Vārdi	— ¹¹⁰	— ¹¹¹	+	+	+
4. Vārddarināšanas modeļi	—	—	—	—	+
5. Morfoloģiskās kategorijas	—	—	—	—	+
6. Sintaktiskās kategorijas	—	—	+	+	+

¹¹⁰ Bioloģiskie kliedziņi.

¹¹¹ Izsaučieni kā nedalāmi skaņu kompleksi.

¹¹² Silabofonēmas = līdzskaņu savienojumi ar vokālisko pieskaņu.

TERMINU SKAIDROJUMI

Afiksi — morfēmas, ko pievieno saknēm un kam ir tikai gramatiskās nozīmes (piedēkļi, galotnes un priedēkļi).

Aglutinācija — mehānisks, vaļīgs afiksu pievienojums nemainīgai saknei. Pie tam katrs afikss, ko var lietot arī atsevišķi kā patstāvīgu vārdu, šādā jaunā vārdā saglabā vienu noteiktu gramatisku nozīmi.

Antropogēneze — cilvēka izcelšanās.

Arhantropi — vissenākie cilvēki: pitekantrops Javā, sinantrops Ķīnā, Oldovajas cilvēks un atlantrops Austrum- un Ziemeļāfrikā, Heidelbergas cilvēks un Vertešsellešas cilvēks Eiropā.

Artikulācija — skaņu izruna; kādas skaņas izrunā nepieciešamās runas orgānu kustības un pozīcijas.

Artikulēta skaņa — skaņa, kuru izrunājot, aktīvie runas orgāni ieņem noteiktu stāvokli. Katru artikulētu skaņu var atšķirt no citām artikulētām skaņām.

Bantu valodas — valodas, ko runā Centrāl- un Dienvidāfrikas pamatiedzīvotāji. Izplatītākā no bantu valodām ir suahili valoda.

Čukču-kamčadāļu valodas — valodu saime, pie kuras pieder čukču, korjaku un itelmeņu (kamčadāļu) valodas.

Difūza skaņa — skaņa, kurai nav skaidras artikulācijas. Piemēram, latviešu valodas izsauksmes vārdā, kuru rakstos pieņemts apzīmēt ar *tprū!* (pavēle zirgam «stāt»), patiesībā nav skaidri artikulētu skaņu *t*, *p*, *r*, *ū*. Šajā izsaukumā ir tikai lūpu trīsēšana. Tāpat difūzs ir latviešu valodas izsauksmes vārds *hm!*, kas izsaka šaubas.

Diskursija — runas plūsmas secīgs sadalījums teikumos, teikumu — vārdos un vārdu — fonēmās.

Dravīdu valodas — valodu saime, ko runā Dienvidindijas un Srilankas (Ceilonas) ziemeļdaļas pamatiedzīvotāji. Izplatītākās no dravīdu valodām ir tamilu un telugu valoda.

Elāmiešu valoda — valoda, ko runāja vēlākajā Persijā un Medijā.

Eskimosu-aleutu valodas: eskimosu valoda Čukču pussalā, Vrangeļa salā, Aļaskas un Kanādas ziemeļos, Grenlandē, aleutu valoda Aleutu un Komandora salās.

Etimoloģija — valodniecības nozare, kas pēti vārdu izcelšanos un sakarus ar tās pašas saknes vārdiem tajā pašā un citās valodās.

Etrusku valoda — valoda, ko runāja Vidusītālijā un Toskānā. Ir izteiktas domas, ka šī valoda piederējusi pie indoeiropiešu valodu saimes Anatolijas seno valodu grupas.

Faringālis — līdzskanis, kuru izrunājot, tuvina mēles pakalējo daļu žāvai. Pie faringāļiem pieder, piemēram, franču valodas līdzskanis *r*.

Fleksīvās valodas — tādas valodas, kurās gramatiskās nozīmes izsaka ar galotnēm. Turklāt viena galotne var izteikt vairākas gramatiskās nozīmes (*rok-ām*: *-ām* — daudzskaitļa un datīva nozīme), un otrādi — vienu un to pašu gramatisko nozīmi var apzīmēt ar dažādām galotnēm (*gald-i*, *māj-as*, *egl-es*, *klēt-is*; šais vārdos daudzskaitļa un nominatīva nozīme izteikta ar *-i*, *-as*, *-es*, *-is*). Pie fleksīvajām valodām pieder indoeiropiešu un semītu-hamītu valodas.

Fonēma — patstāvīga, runātāju apzināti atšķirama valodas skaņa, kas ieņem noteiktu vietu kādas valodas fonemātiskajā sistēmā, atšķir vārdu un to formu nozīmes un turklāt nav atkarīga no pozīcijas.

Valoda var funkcionēt par sazināšanās līdzekli tikai tāpēc, ka valodas nozīmīgās vienības — morfēmas, vārdi utt. materializējas fonēmās. Tādējādi fonēmas kalpo par domu materiālo apvalku.

Fonoloģija — šaurākā nozīmē mācība par fonēmu sistēmu valodā.

Glotoģenēze — valodas izcelšanās.

Gramatiskās kategorijas — gramatisko nozīmju un ārējās, formālās izteiksmes līdzekļu vienība. Gramatiskās kategorijas apvieno, vispārina vārdu klases, vārdu formu, vārdu pozīciju un vārdu savienojumu klases.

Vārdu un vārdu formu gramatiskās kategorijas veido valodas morfoloģiju, vārdu pozīciju un vārdu savienojumu gramatiskās kategorijas veido valodas sintaksi. Tā, piemēram, izšķir vārdu šķiru, dzimtes, skaitļa, locījuma, izteiksmes, laika, personas, teikumu u. c. kategorijas.

Homonīmi — vārdi, kas vienādi izrunājami, bet kam ir dažādas nozīmes un bieži vien arī atšķirīga izcelšanās, piemēram, (vistu) *lakta* un (kalēja) *lakta*, (maizes) *mikla* un *mikla* (atminēšanai) utt.

Iekšējās rekonstrukcijas metode — metode, ar kuru salīdzina vienas valodas faktus tās dažādās attīstības pakāpēs vai arī dažāda vecuma faktus, kas valodā pastāv vienlaicīgi. Tā, piemēram, pamatojoties uz pozicionālo skaņu miju *k/c* (*roka ~ rocīna*), var noteikt, ka vietniekvārdā *cits* sakne senāk skanējusi *kit*.

Ar salīdzināmi vēsturisko metodi varēja restaurēt indoeiropiešu pirmvalodu īsi pirms tās sadalīšanās radu valodās, turpretī ar iekšējās rekonstrukcijas metodi iespējams noskaidrot pirmvalodas senāko veidu.

Indoeiropiešu valodas — radniecīgu valodu saime, pie kuras pieder: 1) indiešu valodas (vēdu valoda, sanskrits, hindi, urdu, bengāļu, čigānu u. c. valodas); 2) irāņu valodas (Avestas valoda, senpersiešu, skitu, persiešu, tadžiku, kurdu, afgāņu, osetīnu u. c. valodas); 3) slāvu valodas (senslāvu, bulgāru, serbhovātu, slovēņu, krievu, ukraiņu, baltkrievu, poļu, čehu, slovaku u. c. valodas); 4) baltu valodas (senprūšu, lietuviešu, latviešu valoda); 5) trāķiešu valoda; 6) ilīriešu valoda; 7) albāņu valoda; 8) armēņu valoda; 9) Anatolijas senās valodas (hieroglifisko hetu, luviešu, ķilrakstu hetu, lidiešu u. c. valodas); 10) tohāru valodas; 11) ģermāņu valodas (gotu, islandiešu, norvēģu, dāņu, zviedru, vācu, holandiešu, angļu u. c. valodas); 12) ķeltu valodas (īru u. c.); 13) romāņu valodas (franču, itāliešu, spāņu, portugāļu, rumāņu, moldāvu u. c.), kā arī senās itāļu valodas (osku, umbru, latīņu u. c.); 14) grieķu valoda.¹¹³

Hurītu-urartu valodas — valodas, ko runāja Mezopotāmijā (hurītu valoda) un ap Vana ezeru (urartu valoda).

Inkorporācija — teikumu veidošanas paņēmieni, kurā vārdi, resp., saknes, kļūst it kā par saistītiem, nebrīviem teikuma locekļiem un pats teikums pārvēršas par vārdu-teikumu. Pie inkorporējošām valodām pieder Amerikas indiāņu valodas un dažas Ziemeļāzijas valodas.

Interjekcijas — izsaukmes vārdi.

Izolējošās (amorfās) valodas — valodas, kurās nav vai gandrīz nav afiksu. Gramatiskās attieksmes šais valodās iz-

¹¹³ Ir izteiktas domas, ka pie indoeiropiešu valodu saimes piederējusi arī mirusī etrusku valoda Apenīnu pussalā un ka tā bijusi īpaši tuva seno Anatolijas valodu grupai.

saka ar vārdu secību teikumā un palīgvārdiem. Pie izolējošām valodām pieder birmiešu, ķīniešu, taizemiešu, tibetiešu, vjetnamiešu valoda.

Jafetiešu (kaukāziešu) valodas — valodu saime, pie kuras pieder gruzīnu, abhāziešu, kabardiešu, lezģīnu u. c. radniecīgas valodas. Daži valodnieki izdala no šīs valodu saimes kartveļu (megreļu, čanu, gruzīnu un svanu) valodas kā patstāvīgu valodu saimi un apšauba tās radniecības sakarus ar pārējām jafetiešu valodām.

Kreolu valodas — jauktas valodas, kas radušās valodu krustošanās rezultātā. Pie šā tipa valodām pieder: 1) valodas, kas radušās, krustojoties angļu valodai ar iezemiešu valodām Jamaikā, Jaungvinejā, Sjerraleonē, Surinamā; 2) valodas, kas veidojušās, krustojoties franču valodai ar iezemiešu valodām Haiti, Maurīcijā, Reinjonā; 3) valodas, kas radušās, krustojoties portugāļu valodai ar iezemiešu valodām Gvinejā-Bisau, Zaļā Raga salās. Bez tam ir kreolu valodas, kas radušās, krustojoties afrikāņu valodām Centrālāfrikas Republikā, Zairā u. c.

Laringālis — skaņa, kuras artikulācija notiek balsenes rajonā.

Mongoļu valodas — valodu saime, pie kuras pieder mongoļu, mogoļu, burjatu, kalmiku u. c. radniecīgas valodas.

Monovokālisms — tāds stāvoklis, kad valodā ir tikai viens patskanis vai kad patskaņu kvalitāte atkarīga tikai no pozīcijas un tie nekalpo vārdu nozīmju šķiršanai.

Morfēmas — vissīkākās, tālāk vairs nedalāmās vārdu strukturāli nozīmīgās sastāvdaļas. Morfēmas iedala divās grupās: saknēs un afiksos.

Nomeni — šai darbā termins lietots, apzīmējot lietvārdus un adjektīvus.

Nostratiskās valodas — valodu virssaimē, pie kuras pieder indoeiropiešu, urāliešu, semītu-hamītu, kartveļu, tjurku, dravīdu, tungusu-mandžūru un mongoļu valodu saimes, kā arī korejiešu valoda. Iespējams, ka pie šīs valodu virssaimes pieder čukču-kamčadāļu un eskimosu valodu saimes, jukagīru valoda Habarovskas novadā un Jakutijas APSR, nivhu valoda Tālajos Austrumos un Sahalinā, japāņu valoda, kā arī mirušās hurītu, urartu (haldiešu) un elāmiešu valodas Priekšāzijā un etrusku valoda senajā Itālijā.

Visas nostratiskās valodas cēlušās no vienas pirmvalodas, kas bija izplatīta kaut kur Priekšāzijā, dienvidos no Kaspijas jūras. Apmēram pirms 11 tūkstošiem gadu nostratiskā pirmvaloda saira semītu-hamītu, urāliešu, indoeiropiešu u. c.

pirmvalodās, kas laika gaitā deva sākotni mūsdienu nostratiskajām valodām.

Otrā signālsistēma — cilvēkam raksturīgā augstākās nervu sistēmas darbības forma, runājamo un dzirdamo, rakstāmo un redzamo runas (valodas) signālu (zīmju) sistēma. Otrā signālsistēma radusies evolūcijas procesā, kolektīvā darba rezultātā. Evolūcijas gaitā cilvēks iemācījās vispārināt ārējās vides signālus ar vārda palīdzību. *Vārds kļūva par signālu signālu.*

Pirmā un otrā signālsistēma ir vienotās augstākās nervu sistēmas darbības dažādi līmeņi, un otrajai signālsistēmai šajā darbībā ir noteicošā loma.

Paleoantropi — senie neandertāliešu tipa cilvēki. Paleoantropi apdzīvoja daudzus tropu, subtropu un mērenās joslas apgabalus Āfrikā, Āzijā un Eiropā.

Paleoantropoloģija — antropoloģijas nozare, kas pēti senos cilvēkus pēc to skeletiem.

Pirmā signālsistēma — nosacījuma refleksu sistēma, kas veidojas dzīvnieku un cilvēka smadzeņu garozā. Tā ir dzīves īstenības tiešā atspoguļojuma pamats sajūtu un uztveres veidā. Uz dzīvniekiem ārējā vide iedarbojas galvenokārt ar kairinājumiem, kurus uztver centrālā nervu sistēma. Tieši šie kairinājumi izraisa dzīvnieku atbildes reakcijas.

Šādā veidā ārējā vide iedarbojas arī uz cilvēku. Šo kairinājumu rezultātā viņam rodas iespaidi, sajūtas un priekšstatī par ārējo vidi, izņemot dzirdamo un redzamo vārdu. Tātad pirmā signālsistēma ir kopīga dzīvniekiem un cilvēkiem.

Pirmvaloda — ar salīdzināmo metodi rekonstruēta sena valoda, no kuras gadu tūkstošu laikā attīstījusies kāda radniecīgu valodu saime vai grupa. Tā, piemēram, no indoeiropiešu pirmvalodas cēlušās visas indoeiropiešu valodas.

Predikatīvs — saliktā nominālā izteicēja galvenā — nominālā — daļa (lietvārds, īpašības vārds, vietniekvārds, skaitļa vārds vai lokāmais divdabis), piemēram, *Diena ir gara.*

Prezindžantrops — australopitekveidīgā primāta nosacīts nosaukums; tā kaulus atklāja angļu arheologs un paleoantropologs L. Likijs 1960. g. Oldovajas aizā (Tanzānijā).

Primāti — visaugstāk attīstītā zīdītāju dzīvnieku kārtā (puspērtiķi un pērtiķi). Pēc izcelšanās pie primātiem pieder arī cilvēks.

Protantropi — primāti, arhantropu tiešie priekšteči.

Salīdzināmā metode — valodnieciska metode, ar kuras palīdzību, salīdzinot radniecīgas valodas, noskaidro to vēsturi un to attīstības gaitu.

Semantika: 1) vārda, vārdkopas vai gramatiskas formas nozīme; 2) valodniecības nozāre, kas pētī valodas vienību nozīmes un šo nozīmju attīstību.

Semiotika — zinātne par zīmju sistēmu vispārīgām īpašībām. Valodniecība saistīta ar šo zinātni, tāpēc ka valodai piemīt semiotiskas īpašības.

Semītu valodas — valodu saime, pie kuras pieder babiloniešu-asīriešu, fenīkiešu, senebreju, arābu u. c. radniecīgas valodas.

Semītu-hamītu valodas — plašāka valodu saime, pie kuras pieder semītu (senebreju, arābu u. c.) un hamītu (senēģiptiešu, koptu, somali u. c.) valodas.

Sinkrētisms — viengabalainība, sadalījuma trūkums, kas raksturīgs valodas pirmatnējam stāvoklim.

Somugru valodas — valodu saime, pie kuras pieder igauņu, libiešu, mariešu, mordviešu, sāmu, somu, udmurtu, ungāru u. c. radniecīgas valodas.

Tjurku valodas — valodu saime, pie kuras pieder azerbaidžāņu, baškīru, čuvašu, jakutu, kazahu, kirgīzu, tatāru, turkmēņu, turku, uiguru, uzbeku u. c. radniecīgas valodas.

Totēms — 1) dzīvnieks, augs vai nedzīvās dabas priekšmets, ko ģints kopiena pielūdza kā reliģiskā kulta objektu; 2) cilts ģerbonis ar totēma attēlu.

Tungusu-mandžūru valodas — valodu saime, pie kuras pieder evenku jeb tungusu, mandžūru, udehu u. c. radniecīgās valodas.

Urāliešu valodas — plašāka valodu saime, pie kuras pieder samodiešu (ņencu, selkupu u. c.) un somugru (igauņu, somu, ungāru u. c.) valodas.

Valodu monoģenēze — visu valodu izcelšanās no vienas pirmatnējās valodas.

Valodu poliģenēze — visu valodu izcelšanās no daudzām vai vairākām pirmatnējām valodām.

Verbi — darbības vārdi.

IZMANTOTĀ LITERĀTŪRA

- Blese E.* Ievads valodniecībā. — R., 1922. 319 lpp.
- Carini L.* On the Origins of Language. — Current Anthropology, 1970, vol. 11, no. 2, p. 165—166.
- Dobroľubovs N. A.* Cilvēka organisma attīstība sakarā ar viņa intelektuālo un morālo darbību. — Filozofisko rakstu izlase. — R., 1956, 1. sēj., 177.—202. lpp.
- Endzelins J.* Ievadijums valodniecībā. — Darbu izlase. — R., 1974, 2. sēj., 131.—143. lpp.
- Engelss F.* Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku. — R., 1952. 16 lpp.
- Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. — Heidelberg — Göttingen, 1955—1965. 1560 S.
- Gaudiņš F.* Cilvēka izcelšanās. — R., 1964. 84 lpp.
- Grimm J.* Über den Ursprung der Sprache. — Berlin, 1862. 60 S.
- Herder J. G.* Abhandlung über den Ursprung der Sprache, welche den von der Königl. Akademie der Wissenschaften für das Jahr 1770 gesetzten Preis erhalten hat. — Berlin, 1772. 222 S.
- Herder J. G.* Über den Ursprung der Sprache. Von der Akademie der Wissenschaften zu Berlin im Jahr 1771 gekrönte Preisschrift... Halle a.d.S. 98 S.
- Jaroslavskis J.* Par reliģiju. — R., 1958. 664 lpp.
- Jaroslavskis J.* Bībele ticīgajiem un neticīgajiem. — R., 1959. 594 lpp.
- Jespersen O.* Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung. — Heidelberg, 1925. XV, 440 S.
- Jespersen O.* Language, Its Nature, Development and Origin. — London—New-York, 1934. 448 p.
- Laričevs V.* Ādama priekštečus meklējot. — R., 1980. 122 lpp.
- Lenneberg E. H.* Biological Foundations of Language. — New-York—London—Sydney, 1967. 442 p.
- Loja J.* Valodniecības vēsture. — R., 1961. 314 lpp.
- Loja J.* Valodniecības pamatjautājumi. — R., 1968. 314 lpp.

- Markss K., Engelss F.* Vācu ideoloģija. — R., 1963. 608 lpp.
- Milenbahs K.* Par valodas dabu un sākumu. — Jelgavā, 1891. 64 lpp.
- Plāķis J.* Indoeuropiešu valodu salīdzināmā grammatika. — R., 1938. 229 lpp.
- Reformatskis A.* Ievads valodniecībā. — R., 1975. 439 lpp.
- Révész C.* Ursprung und Vorgeschichte der Sprache. — Bern, 1946. 279 S.
- Rozenbergs J.* Valodas un rakstības izcelšanās un attīstība. — R., 1969. 36 lpp.
- Schleicher A.* Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen. — Weimar, 1871. XLVIII, 829 S.
- The Genesis of Language.* — Cambridge—Massachusetts—London, 1966. XIII, 400 p.
- Valodas un rakstības jautājumi.* Rediģējis *Endzelins J.* Sakārtojusi *Rūke V.* — R., 1940. 64 lpp.
- Washburn S. L., Lancaster I. B.* On Evolution and the Origin of Language. — Current Anthropology, 1971, vol. 12, no. 3, p. 384—386.
- Wundt W.* Völkerpsychologie. Die Sprache. — Stuttgart, 1921, 1. Bd., 1. Teil. XV, 695 S.
- Абаев В. И.* Отражение работы сознания в лексико-семантической системе языка. — В кн.: Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. — М., 1970, с. 232—262.
- Алексеев В. П.* Гоминиды второй половины среднего и начала верхнего плейстоцена Европы. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия. Ископаемые гоминиды и происхождение человека. — М., 1966, т. 92, с. 143—181.
- Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В.* Очерки по истории лингвистики. — М., 1975. 559 с.
- Андреев Н. Д.* Периодизация истории индоевропейского праязыка. — Вопросы языкознания, 1957, № 2, с. 3—18.
- Античные теории языка и стиля.* — М.—Л., 1936. 342 с.
- Бенвенист Э.* Индоевропейское именное словообразование. — М., 1955. 260 с.
- Березин Ф. М.* История лингвистических учений. — М., 1975. 304 с.

- Бодуэн де Куртэнз И. А.* Об одной из сторон постепенного очеловечения языка в области произношения, в связи с антропологией. — Избранные труды по общему языкознанию. — М., 1963, т. 2, с. 118—128.
- Будагов Р. А.* Очерки по языкознанию. — М., 1953. 280 с.
- Будагов Р. А.* Введение в науку о языке. — М., 1958. 435 с.
- Бунак В. В.* Происхождение речи по данным антропологии. — Труды Института этнографии, новая серия. Происхождение человека и древнее расселение человечества. — М., 1951, т. 16, с. 205—284.
- Бунак В. В.* Речь и интеллект, стадии их развития в антропогенезе. — Труды Института этнографии, новая серия. Ископаемые гоминиды и происхождение человека. — М., 1966, т. 92, с. 497—555.
- Вандриес Ж.* Язык. Лингвистическое введение в историю. — М., 1937, 410 с.
- Ветров А. А.* Семиотика и ее основные проблемы. — М., 1968. 263 с.
- Вундт В.* Душа человека и животных. — СПб., 1866, т. 2. 551 с.
- Газов-Гинзберг А. М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней.) — М., 1965. 184 с.
- Гегель.* Сочинения. — М. — Л., 1935, т. 8. 470 с.
- Гердер Г.* Начало языка. Исследование о происхождении языка. — Р., 1906. VIII, 28 с.
- Головин В. Н.* Введение в языкознание. — М., 1977. 312 с.
- Горнунг Б. В.* Ларингальная гипотеза. — В кн.: Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. — М., 1956, с. 155—158.
- Дарвин Ч.* Происхождение человека и половой подбор. — СПб., 1896, кн. I. XV, 320 с.
- Дешериева Т. И.* К проблеме соотношения глагольных категорий вида и времени. — Вопросы языкознания, 1976, № 4, с. 72—76.
- Доброгаев С. М.* Чарлз Дарвин о происхождении речи и умственной деятельности. — М.—Л., 1945. 84 с.
- Долгопольский А. Б.* Какие языки родственны европейским? — В кн.: Наука и человечество. 1971—1972, с. 106—119.
- Долгопольский А. Б.* Языки и проблема прародины. — Знание — сила, 1975, № 6, с. 15—19.

- Журавлев А. П.* Символическое значение языкового знака. — В кн.: Речевое воздействие. — М., 1972, с. 81—104.
- Иванов В. В.* Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. — М., 1965. 298 с.
- Иллич-Свитыч В. М.* Опыт сравнения ностратических языков. Введение. Сравнительный словарь. — М., 1971. 371 с.
- Иллич-Свитыч В. М.* Опыт сравнения ностратических языков. Сравнительный словарь. Указатели. — М., 1976. 156 с.
- История лингвистических учений.* Древний мир. — М., 1980. 258 с.
- Каракулаков В. В.* Проблема языка у Гераклита. — В кн.: Язык и стиль античных писателей. — Л., 1966, с. 97—105.
- Кацнельсон С. Д.* К фонологии протоиндоевропейской звуковой системы. — Вопросы языкознания, 1958, № 3, с. 46—59.
- Клычков Г. С.* Типологическая гипотеза реконструкции индоевропейского праязыка. — Вопросы языкознания, 1963, № 5, с. 3—14.
- Кодухов В. И.* Введение в языкознание. — М., 1979. 351 с.
- Кондрашов Н. А.* Общее языкознание. История языкознания. — М., 1972, ч. 1. 173 с.
- Констэбл Дж.* Неандертальцы. — М., 1978. 158 с.
- Кудрявский Д. Н.* Введение в языкознание. — Юрьев (Дерпт), 1913. 130 с.
- Кузнецов П. С.* Речь и грань между животным и человеком. — Вопросы антропологии. М., 1966, вып. 23, с. 119—123.
- Курант Р., Роббинс Т.* Что такое математика. — М., 1967. 558 с.
- Лейбниц Г. В.* Новые опыты о человеческом разуме. — М. — Л., 1936. 484 с.
- Леонтьев А. А.* Возникновение и первоначальное развитие языка. — М., 1963. 140 с.
- Леонтьев А. А.* Некоторые вопросы глоттогенеза в свете современных психологических данных. — М., 1964. 10 с.
- Леонтьев А. А.* Проблема глоттогенеза в современной науке. — В кн.: Энгельс и языкознание. — М., 1972, с. 135—157.
- Леонтьев А.* Рай для лингвистов. — Знание — сила, 1975, № 5, с. 58—59.

- Леонтьев А. Миша, Мкртич и Маун. — Знание — сила, 1979, № 3, с. 34—36; 1979, № 4, с. 34—36; 1979, № 5, с. 30—31.
- Лики Л. У озера Рудольф — в поисках древнего человека. — Знание — сила, 1971, № 3, с. 40—42.
- Лоя Я. В. История лингвистических учений. — М., 1968, 308 с.
- Майтинская К. К вопросу об истоках морфологии в уральских языках. — In: Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum. — Tallinn, 1975, vol. 1, p. 125—129.
- Маковельский А. О. Древнегреческие атомисты. — Баку, 1946. 541 с.
- Март Н. Я. Избранные работы. Основные вопросы языкознания. — Л., 1936, т. 2. 523 с.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. — М.—Л., 1938. 510 с.
- Мельничук А. С. О генезисе индоевропейского вокализма. — Вопросы языкознания, 1979, № 5, с. 3—16.
- Мещанинов И. И. Проблемы развития языка. — Л., 1975. 351 с.
- Назаретский В. В. Происхождение языка. — Красноярск, 1963. 92 с.
- Нестурх М. Ф. Происхождение человека. — М., 1970. 440 с.
- Нестурх М. Ф., Пожарицкая Н. М. Родословная человека. — М., 1972. 48 с.
- Никольский В. К., Яковлев Н. Ф. Как люди научились говорить. — М., 1945. 39 с.
- Нуаре Л. Орудие труда и его значение в истории развития человечества. — Киев, 1925. 386 с.
- Основы финно-угорского языкознания. (Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков.) — М., 1974. 484 с.
- Павлов И. П. Полное собрание сочинений. — М.—Л., 1951, т. 3, кн. 2. 438 с.
- Панов Е. Говорил ли неандертальский человек? — Знание — сила, 1979, № 8, с. 24—27.
- Панфилов В. З. К вопросу о соотношении языка и мышления. — В кн.: Мышление и язык. — М., 1957, с. 117—165.
- Панфилов В. З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории количества. — В кн.: Энгельс и языкознание. — М., 1972, с. 107—134.

- Панфилов В. З.* Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. — Вопросы языкознания, 1976, № 4, с. 18—38.
- Панфилов В. З.* Категории мышления и языка. Становление и развитие категории качества. — Вопросы языкознания, 1976, № 6, с. 3—18.
- Панфилов В. З.* Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты. — М., 1977. 288 с.
- Пещерные жители острова Минданао.* — Знание — сила, 1973, № 2, с. 44—46.
- Платонов К. Н.* Занимательная психология. — М., 1964. 381 с.
- Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории. — М., 1974. 488 с.
- Протасеня П. Ф.* Проблемы общения и мышления первобытных людей. — Минск, 1961. 152 с.
- Реформатский А. А.* Введение в языкознание. — М., 1955. 432 с.
- Рогинский Я. Я.* Палестинские и близкие им формы гоминид. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия. Ископаемые гоминиды и происхождение человека. — М., 1966, т. 92, с. 182—204.
- Руссо Ж.-Ж.* Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми. — Трактаты. — М., 1969, с. 31—108.
- Савченко А. Н.* Сравнительная грамматика индоевропейских языков. — М., 1974. 410 с.
- Серебренников Б. А.* Развитие человеческого мышления и структуры языка. — В кн.: Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. — М., 1970, с. 320—348.
- Сепир Э.* Язык. Введение в изучении речи. — М.—Л., 1934. 223 с.
- Спиркин А. Г.* Происхождение языка и его роль в формировании мышления. — В кн.: Мышление и язык. — М., 1957, с. 3—72.
- Суник О. П.* О происхождении морфологической структуры слова. — Вопросы языкознания, 1959, № 5, с. 43—51.
- Трахтеров А. Л.* Проблема возникновения звуковой речи. — Ученые записки Первого Московского педагогического института иностранных языков. — Харьков, 1953, т. 5, с. 183—198.
- Уайт Э., Браун Д. М.* Первые люди. — М., 1978, 156 с.
- Ушаков Д. Н.* Краткое введение в науку о языке. — М., 1928. 151 с.

- Харрисон Дж., Уайнер Дж., Тэннер Дж., Барникот Н., Рей-
нолдс В. Биология человека. — М., 1979. 611 с.
- Хелимский Е. Брод через реку времени. — Знание — сила,
1973, № 10, с. 35—37.
- Чикобава А. С. Введение в языкознание. — М., 1953, т. 1.
244 с.
- Шлейхер А. Компендий сравнительной грамматики индоев-
ропейских языков. (Предисловие.) — В кн.: Хрестоматия
по истории языкознания XIX—XX веков. — М., 1956,
с. 89—92.
- Щерба Л. В. О «диффузных» звуках. — Языковая система
и речевая деятельность. — Л., 1974, с. 147—149.
- Щербак А. М. К вопросу о происхождении глагола в тюрк-
ских языках. — Вопросы языкознания, 1975, № 5, с.
18—29.
- Эндзелин. Введение в языковедение. Из лекций, читанных
в 1909/10 акад. году. — Харьков, 1910, ч. 1—2. 186 с.
- Якимов В. П. Антропогенез. — Большая советская энци-
клопедия. — М., 1970, т. 2, с. 99—100.

SATURS

Ievads	3
Problēmas vēsture	7
Valodas izcelšanās priekšnoteikumi	28
Topošās valodas skaņu materiāla avoti	36
Pirmatnējās valodas attīstības stadijas	46
Pirmatnējās valodas fonētiskā uzbūve	52
Pirmsgramatiskais stāvoklis un gramatisko kategoriju attīstība	56
Pirmatnējās valodas semantika	71
Terminu skaidrojumi	74
Izmantotā literatūra	80

Антон Болеславович Брейдакс
ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЯЗЫКА

На латышском языке

Издательство «Авотс» Рига 1981

Художник И. Крепиц

ИБ № 91

A. Breidaks

VALODAS IZCELSANĀS

Redaktore D. Nītiņa. Mākslinieciskā redaktore N. Sakirjanova. Tehniskā redaktore D. Reigase. Korektors I. Tirans.

Nodota salikšanai 11.02.81. Parakstīta iespiešanai 27.07.81. JT 05210. Formāts 70×100/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 3,55 uzsk. iespiedl.; 3,79 uzsk. kr. nov.; 3,84 izdevn. l. Metiens 3000 eks. Pasūt. № 349-D. Cena 20 kap. Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 711/V-211. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Breidaks A.

Br 320 Valodas izcelšanās. — R.: Avots, 1981. — 87 lpp.

Sis ir populārzinātnisks izdevums, kurā aplūkotas valodas izcelšanās problēmas vēsturiskajā skatījumā (valodas izcelšanās priekšnoteikumi, valodas skaņu materiāla avoti, pirmatnējās valodas attīstības stadijas, gramatiskno kategoriju attīstība utt.). I izdevums.

L 70101—711
M 801(11)—81

161.81.4602010000

2

4
81

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307069855

Kontroleksemplärs

20 kap.